

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

TENTO PROJEKT JE SPOLUFINANCOVÁN EVROPSKÝM SOCIÁLNÍM FONDEM A STÁTNÍM ROZPOČTEM ČESKÉ REPUBLIKY.

ZVUKOVÁ STRÁNKA ČEŠTINY

PAVLÍNA KULDANOVÁ

OSTRAVA, ZÁŘÍ 2013

Průvodka dokumentem **Zvuková stránka češtiny**:

nadpisy tří úrovní (pomocí stylů Nadpis 1–3), před nimi je znak #;

na začátku dokumentu je automatický obsah (#Obsah);

obrázky, schémata a snímky vynechány, zůstávají pouze původní popisky (některé doplněné dodatečným komentářem k jejich obsahu) vložené mezi znaky @...&;

dodatečný komentář editora v textu vložen mezi znaky §...&;

tabulky jsou v textu pouze symetrické, vložené mezi znaky @...&, některé tabulky jsou nahrazeny lineárními výčty;

vyznačení řezu písma (tučné písmo) vložen mezi znaky \$...&;

cvičení v textu jsou vložena mezi znaky #...&;

další popisy adaptace textu: zrušeny odrážky a číselné výčty;

speciální značky fonetické abecedy zachovány.

Studijní opora je jedním z výstupů projektu ESF OP VK.

@

Číslo Prioritní osy:	7.2
Oblast podpory:	7.2.2 – Vysokoškolské vzdělávání
Příjemce:	Ostravská univerzita v Ostravě
Název projektu:	Podpora terciárního vzdělávání studentů se specifickými vzdělávacími potřebami na Ostravské univerzitě v Ostravě
Registrační číslo projektu:	CZ.1.07/2.2.00/29.0006
Délka realizace:	6. 2. 2012–31. 1. 2015
Řešitel:	PhDr. et PhDr. Martin Kaleja, Ph.D.

&

Tento projekt je spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky.

ISBN 978-80-7464-469-6

OBSAH:

Úvod

#1 Fonetika a fonologie

#1.1 Fonetická transkripce

Shrnutí kapitoly

#2 Ústrojí podílející se na vzniku hlasu a řeči

#2.1 Ústrojí dýchací (respirační)

#2.2 Ústrojí hlasové (fonační)

#2.3 Ústrojí hláskovací (artikulační)

#2.4 Ústrojí sluchové

Shrnutí kapitoly

#3 Mluvní technika (dikce)

#3.1 Dýchání (respirace)

#3.2 Tvoření hlasu (fonace)

#3.3 Tvoření hlásek (artikulace)

#3.3.1 Samohlásky

#3.3.2 Souhlásky

Shrnutí kapitoly

#4 Hlavní zásady české spisovné výslovnosti (ortoepie)

#4.1 Výslovnost samohlásek

#4.2 Výslovnost samohláskových seskupení

#4.3 Výslovnost souhláskových skupin

#4.3.1 Asimilace

#4.3.2 Zjednodušení souhláskové skupiny

#4.3.3 Vypuštění souhlásky

#4.4 Slovní přízvuk, přízvuk v předložkových spojeních

#4.4.1 Přízvuk v předložkových spojeních

#4.5 Výslovnost přejatých slov

Shrnutí kapitoly

#5 Zvukové prostředky souvislé řeči

#5.1 Frázování

#5.2 Modulace (zvuková obměna řeči)

#5.2.1 Základní intonační průběhy českých vět

Shrnutí kapitoly

#6 Péče o hlas, řeč a sluch

#6.1 Hygiena řeči

#6.2 Hygiena sluchu

#6.3 Hlasová hygiena

#6.3.1 Organické a funkční poruchy hlasu a jejich prevence

Shrnutí kapitoly

#7 Vývoj a poruchy řeči

#7.1 Poruchy vývoje řeči

#7.2 Další poruchy řeči

Shrnutí kapitoly

Úvod

Učební text *Zvuková stránka češtiny* je určen všem studentům, kteří se mají během svého studia českého jazyka podrobněji seznámit se zvukovou jazykovou rovinou; nabízí jim základní teoretické poučení o všech složkách zvukové podoby jazyka i praktická cvičení k jejich nácviku.

Byli bychom rádi, kdyby předložený text překročil tento svůj hlavní „vzdělávací cíl“ a přiměl všechny své čtenáře k zamyšlení nad vlastním mluveným projevem, zejména nad jeho zvukovými kvalitami. V budoucnu totiž mohou pracovat v nejrůznějších hlasově exponovaných povoláních (jako učitelé, zaměstnanci médií, tiskoví mluvčí, úředníci, manažeři, politici apod.), u nichž se předpokládá kultivovaný mluvený projev, a to po stránce obsahové i jazykové včetně zvukové realizace. Učitele všech stupňů škol navíc neřadíme jen mezi hlasové profesionály, jsou současně velmi významnými mluvními vzory pro své žáky, proto by měli usilovat o to, aby byli vzory dobrými a příznivě tak ovlivňovali řečové dovednosti svých svěřenců (stejně tak ostatní profesionální mluvčí, např. moderátoři veřejnoprávních médií, by měli být kvalitními řečovými vzory).

Každý, kdo se chce stát dobrým mluvčím, jehož projevy budou lidé se zájmem poslouchat a příznivě je hodnotit, by měl mít dobré jazykové znalosti, cit pro vhodné vyjádření (pro užití vhodných jazykových prostředků), výborné mluvní dovednosti – správnou dikci, výslovnost bez vad a nářečních vlivů i zdravý hlas, jeho mluva by měla být srozumitelná, ne příliš rychlá, překotná, měla by přiměřeně hlasitě a libozvučně plynout bez nevhodných pauz, mnohdy vyplňovaných různými pazvuky a vycpávkovými slovy (a měla by být doprovázena uměřenou gestikulací a mimikou).

Při praktickém nácviku uvedených zvukových náležitostí doporučujeme nejen dělat nahrávky na diktafon pro kontrolu vlastní výslovnosti, ale i snažit se vypěstovat si tzv. funkční slyšení – sluchové vnímání kvalit zvukové roviny českého jazyka tříbit při poslechu druhých (hodnotit úroveň jejich výslovnosti hlásek i větných zvukových prostředků) i sebe samých.

Většinu textů pro cvičné úkoly jsme vybrali z umělecké literatury, převážně z děl pro děti a mládež, které se nám jeví jako velmi vhodné – nácvik zpříjemňují svou rytmičností, hravostí, obsahovou přístupností. Na nezbytnost praktického procvičování upozorňoval již Josef Durdík, autor prvního soustavného pojednání o české ortoepii *Kallilogie čili o výslovnosti* z r. 1873: „*Jakožto všeobecnější pravidlo můžeme už zpočátku vysloviti zásadu, že i výslovnosti, totiž zvukové stránce řeči své tím větší pozornost věnovati musíme, čím mimořádnější jest příležitost, čím více vzdálena všedního, stejného toku života. Jest to jako s oděvem; čím slavnější jest výstup, jehož se účastniti máme, tím úzkostlivěji dbáme svého zevnějšku – tak vidíme na divadle samé pěkné, ano skvostné toalety – podobně má se úprava ukazovati i na mluvě samé. Ne každý jest k veřejnému nebo k upravenému mluvení stejně schopen; vlohy jsou rozdílné. ... Veřejné mluvení však jest jakýmsi uměním, umění má svá pravidla, pravidla tato upevňují se cvikem – proto jest zde cvik také nejhlavnějším činitelem. Musíme se cvičit.*“¹

¹ DURDÍK, J. O veřejném mluvení. In HRAŠE, J., HŮRKOVÁ, J. (eds.), *Téma: Promluva. Třicet úvah dvaceti tří autorů*. Praha: Akropolis, Slovo a hlas, 2006, s. 12–13.

Po prostudování textu budete znát:

co vše tvoří zvukovou podobu českého jazyka,
princip mluvní techniky,
lingvistickou klasifikaci hlásek,
nejdůležitější pravidla české spisovné výslovnosti,
zvukové prostředky členění a modulace řeči,
hlavní zásady péče o hlas a řeč.

Získáte:

poučení o tvorbě hlasu a řeči,
návod na zdokonalení zvukové stránky vlastního mluveného projevu,
schopnost poučeně hodnotit zvukovou kvalitu veřejných mluvených projevů.

#1 Fonetika a fonologie

V této kapitole se dozvíte:

co jsou fonetika a fonologie,
co je fonetická transkripce.

Po jejím prostudování byste měli být schopni:

vysvětlit rozdíl mezi fonetikou a fonologií,
objasnit vztah mezi hláskou a fonémem,
vysvětlit podstatu zvukového přepisu slov.

Klíčová slova kapitoly: fonetika, fonologie, hláska, foném, fonetická transkripce.

Průvodce studiem

Úvodní kapitola našeho učebního textu krátce přibližuje dvě lingvistické disciplíny, které se zabývají zvukovou rovinou jazyka – fonetiku a fonologii, a představuje princip zvukového přepisu slov – fonetickou transkripci.

Seznamte se s novými značkami fonetické abecedy, pozorně si přečtěte tabulku s příklady fonetického přepisu a prakticky si jej vyzkoušejte v Úkolu k textu.

Zvukovou rovinou (zvukovou stránkou, formou) jazyka se zabývají dvě lingvistické disciplíny – fonetika a fonologie, každá ovšem z jiného pohledu (obě hlediska se však při studiu nebo zkoumání jazyka navzájem doplňují).

Fonetika zkoumá zvukovou stránku lidské řeči z hlediska **akustického** (fyzikálního) a **artikulačního** (fyziologického), zajímá ji tedy, kde a jak se tvoří jednotlivé zvuky řeči, jak se vzájemně seskupují ve vyšší celky (slabiky, slova, výpovědi), jakým způsobem se přenáší informace mezi původcem sdělení (mluvčím) a jeho příjemcem (posluchačem). Základní jednotkou fonetiky je **hláska** (fón).

Fonologie uplatňuje hledisko významové, (komunikativně) **funkční** – zkoumá, jakou funkci mají zvuky lidské řeči ve zvukovém systému jazyka. Základní fonologická jednotka – **foném** – je prvek důležitý z hlediska dorozumívací funkce jazyka, protože má schopnost rozlišit význam slov (např. *vata* – *vada*, *šít* – *žít*, *pije* – *bije* – *myje*, *šípek* – *čípek*, *Hana* – *Haná* apod.; záměna fonémů *t* – *d* ve slovech *vata* a *vada* by změnila význam těchto slov, stejně tak záměna fonémů *a* – *á* ve slovech *Hana* a *Haná* apod.). Foném má tedy rozlišovací funkci, jeho zvukovou (fonetickou) realizací je hláska (případně i hlásky různé, jako např. ve slovech *ořech* a *keř*, v nichž se vysloví dvě varianty hlásky *ř*, znělá a neznělá – tyto varianty však nejsou významotvorné, souvisejí pouze s pozicí hlásky ve slově a hláskovým okolím).

Teoretické výklady v našem učebním textu budou věnovány pouze fonetickému pohledu na zvukovou jazykovou rovinu.

#1.1 Fonetická transkripce

Pro záznam (zápis) zvukové podoby českého jazyka nevystačíme pouze s běžnou grafickou soustavou (s grafémy, písmeny), protože počet hlásek je o něco větší než počet písmen. Byl proto vypracován systém značek pro

zvukový (fonetický) přepis – **fonetickou transkripci**, v němž vždy určité hlásky odpovídá konkrétní značka.

Fonetická transkripce češtiny je založena na využití běžných českých grafémů (písmen); jen pro hlásky, které nemají své písmeno, přejímá značku z **mezinárodní fonetické transkripce**, označované zkratkou IPA nebo API (IPA – podle anglického názvu International Phonetic Alphabet, API – podle francouzského názvu Alphabet phonétique international). Fonetický přepis se zaznamenává do hranatých závorek.

V učebním textu budeme pro záznam mluvené podoby češtiny používat dvojitý způsob – místy to bude zjednodušený zápis blízký psané podobě slov, místy odborná fonetická transkripce (přepis) – ta bude zaznamenávána v hranatých závorkách.

Fonetické značky, které nemají oporu v českém grafickém systému:

ʒ	znělá varianta <i>c</i>
ʒ̣	znělá varianta <i>č</i>
ɾ	slabikotvorné <i>r</i>
l̥	slabikotvorné <i>l</i>
ɱ	slabikotvorné <i>m</i>
ř̥	neznělé <i>ř</i>
x	neznělé <i>ch</i>
ɣ	znělé <i>ch</i> na konci slova před znělou souhláskou následujícího slova
ŋ	zadpatrové <i>n</i> před <i>k</i> nebo <i>g</i>
μ	retozubné <i>m</i> před <i>v</i> nebo <i>f</i>
ou̯	dvojhlasčka <i>ou</i>
ʔ	ráz

Příklady fonetického přepisu

@

dítě	[d'i:tʃe]	
děti	[d'eʦ'i]	
vůz	[vu:s]	
Anna	[ana]	
měsíc	[mɲesi:c]	
kniha	[kɲiha]	
nikdy	[ɲigdi]	
fialka	[fiʒalka]	
vztyk	[fstik]	
zpěv	[spjɛf]	
vítězství	[vi:tʃestvi:]	
leckdo	[leʒgdo]	znělá varianta <i>c</i>
léčba	[le:ʒba]	znělá varianta <i>č</i>
krk	[kɾk]	slabikotvorné <i>r</i>
vedl	[vedl̥]	slabikotvorné <i>l</i>
sedm	[sedɱ]	slabikotvorné <i>m</i>
květ	[kvjet]	
tvář	[tva:ř̥]	neznělé <i>ř</i>
tři	[tř̥i]	neznělé <i>ř</i>
dřevo	[dřevo]	znělé <i>ř</i>

Řek	[řek]	znělé ř
všechno	[fšexno]	neznělé <i>ch</i>
chytrý	[xitri:]	neznělé <i>ch</i>
kdybych dal	[gdibiɣ dal]	znělé <i>ch</i> na konci slova před znělou souhláskou následujícího slova
Hanka	[haŋka]	zadopatrové <i>n</i> před <i>k</i>
tango	[taŋgo]	zadopatrové <i>n</i> před <i>g</i>
tramvaj	[traɱvaj]	retozubné <i>m</i> před <i>v</i>
lymfa	[liɱfa]	retozubné <i>m</i> před <i>f</i>
v únoru	[f ʔu:noru]	ráz
hnědooký	[hňedoʔoki:]	ráz

&

#Úkoly k textu

Přepište fonetickou transkripci následující výrazy a slovní spojení:

někdo, chrpa, výzkum, amfiteátr, dvířka, džungle, měkký chléb, z Ostravy, trhat angrešt, anglicky umí leckdo.

Řešení:

[ňegdo, xřpa, vi:skum, ʔaɱfitea:tř, dvi:řka, ʒuŋgle, mňeki: xle:p, sʔostravi, třhat ʔaŋgrešt, ʔaŋlicki ʔumi: leʒgdo]&

Část pro zájemce

Mezinárodní fonetická abeceda

(Dostupná z <http://www.langsci.ucl.ac.uk/ipa/fullchart.html>)

@ (IPA Chart, <http://www.langsci.ucl.ac.uk/ipa/ipachart.html>, available under a Creative Commons Attribution-Sharealike 3.0 Unported License. Copyright © 2005 International Phonetic Association.). Obrázek vypuštěn.&

Shrnutí kapitoly

Zvukovou jazykovou rovinou se zabývají dvě lingvistické disciplíny – fonetika a fonologie. **Fonetika** zkoumá zvukovou stránku lidské řeči z hlediska akustického a artikulačního, **fonologie** z hlediska významového, funkčního. Základní jednotkou fonetiky je **hláska**, základní jednotkou fonologie je **foném**. **Fonetická transkripce češtiny** je založena na využití běžných českých grafémů, pouze pro hlásky, které nemají své písmeno, přejímá značku z mezinárodní fonetické transkripce.

Kontrolní otázky a úkoly:

Vysvětlete rozdíl mezi fonetikou a fonologií.

Jaký je vzájemný vztah mezi hláskou a fonémem?

Objasněte podstatu fonetické transkripce.

Citovaná a doporučená literatura

Encyklopedický slovník češtiny. Praha: NLN, 2002.

KRČMOVÁ, M. *Fonetika a fonologie. Zvuková stavba současné češtiny*. Brno: MU, 1992.

KRČMOVÁ, M. *Úvod do fonetiky a fonologie pro bohemisty*. 2., opravené vydání. Ostrava: OU, 2006.

Mezinárodní fonetická abeceda. Převzato z URL:

<<http://www.langsci.ucl.ac.uk/ipa/fullchart.html>> [cit. 2013-09-09].

Mluvnice češtiny I. Praha: Academia, 1986.

PALKOVÁ, Z. *Fonetika a fonologie češtiny*. Praha: Karolinum, 1997.

Příruční mluvnice češtiny. Praha: NLN, 1995.

#2 Ústrojí podílející se na vzniku hlasu a řeči

V této kapitole se dozvíte:

kde a jak se tvoří lidský hlas a řeč,
která ústrojí lidského těla se podílejí na vzniku hlasu,
základní informace o ústrojí dýchacím, hlasovém, artikulačním a sluchovém.

Po jejím prostudování byste měli být schopni:

vysvětlit proces tvoření lidské řeči,
popsat ústrojí lidského těla, která se podílejí na vzniku hlasu a řeči.

Klíčová slova kapitoly: mozek, centra řeči, mluvní orgány, dýchací ústrojí, hlasové ústrojí, artikulační ústrojí, sluchové ústrojí, vznik hlasu.

Průvodce studiem

Jak napovídá název této kapitoly, jejím obsahem je stručné seznámení s anatomii jednotlivých ústrojí lidského těla, která se účastní tvoření hlasu a řeči, a vysvětlení procesu vzniku hlasu. Pokuste se představit si jednotlivé části mluvního ústrojí ve svém vlastním těle a také způsob, jakým fungují (zejména jak vytvářejí váš hlas).

Proces mluvení je velmi složitý, je sledem několika postupných dějů, k nimž je zapotřebí součinnost nejrůznějších částí mozku (mozek je orgán, jenž řídí produkci a percepci řeči):

vznik podnětu k projevu v mozku (v centrech řeči);

přenesení podnětu z center na výkonné orgány mluvy (mluvidla) a jejich činnost respirační, fonační a artikulační;

fyzikálně-akustické jevy (vlnění vzduchu) vznikající činností mluvidel;

přijímání zvukových podnětů zvnějška ve sluchovém ústrojí, jejich přeměna na nervové vzruchy a přenesení do mozku;

zpracování (pochopení významu) slyšených podnětů v mozku.

V kůře mozkové je možno lokalizovat oblasti se specifickými úkoly, mj. také tzv. **centra řeči**:

centrum **Brocovo** – motorické centrum řeči, řídí pohyby mluvidel (rtů, jazyka, měkkého patra, hltanu, hrtanu), je umístěno v dolní části čelního laloku mozku;

centrum **Wernickeho** – akustické centrum řeči, rozpoznává zvuky lidské řeči, nachází se ve spánkovém laloku mozku;

centrum **Déjerinnovo** – optické (vizuální) centrum řeči k rozpoznávání psaného slova, je uloženo v týlním laloku mozku.

Tato centra jsou na rozdíl od všech ostatních uložena pouze v jedné polovině mozku, v řídicí hemisféře, a to u praváků v levé a u leváků v pravé.

@ Tvorba a řízení hlasu

(Převzato z URL: <<http://www.lfhk.cuni.cz/orl/eORL/01%20ORL%20ANATOMIE-FYZIOLOGIE-PATOLOGIE.pdf>> [cit. 2011-10-10].) Obrázek vypuštěn. Graficky znázorňoval vzájemnou souvislost ústrojí při tvoření hlasu, obsahoval tento slovní doprovod: Hlas je tvořen souhrou ústrojí dýchacího, hrtanu a rezonančního, které určují sílu hlasu, výšku hlasu a barvu hlasu a prostřednictvím sluchu je hlas regulován mozkovými centry pro sluch, řeč, paměť, cit, pohyb aj.&

Na vzniku hlasu a řeči se podílejí **mluvní orgány**, které zahrnují ústrojí dýchací, hlasové a hláskovací.

@Části mluvního ústrojí podílející se na vzniku hlasu a řeči

(Převzato z URL: <<http://www.vocalclinic.net>> [cit. 2011-10-20]. Upraveno.) Obrázek vypuštěn. Na průřezu horní části lidského těla znázorňoval bránici, plíce, průdušnici, hrtan, hlasivky, rty, jazyk, patro, dutinu nosní.&

#2.1 Ústrojí dýchací (respirační)

Tato soustava lidského těla se skládá z dýchacích cest, kterými prochází vzduch, a z orgánů, kde probíhá výměna plynů, z plic. Cesty dýchací se kříží s trávicí trubicí v oblasti hltanu, proto je zvykem dělit je na **horní a dolní cesty dýchací**. K horním cestám patří nos, dutina nosní, nosohltan, vedlejší dutiny nosní; dolní cesty jsou tvořeny hrtanem, průdušnicí, průduškami, plicemi. Z hlasotvorného hlediska je důležitý mechanismus dýchacích pohybů a užívání **vydechaného** vzduchu pro tvoření hlasu a hlásek. Hlavním dýchacím svalem je **bránice** oddělující dutinu hrudní a břišní; bránice se pohybuje v hrudníku jako píst, v klidovém postavení je bránice kopulovitě zdvižena vzhůru, při činnosti se kopule snižuje a tím rozšiřuje prostor dutiny hrudní, zároveň se při tom stlačují orgány v dutině břišní, což vyvolá mírné vyklenutí přední břišní stěny.

#2.2 Ústrojí hlasové (fonační)

Vlastní hlasové ústrojí je uloženo v **hrtanu**. Hrtan se nachází na přední straně krku, kde dobře nahmatáme jeho chrupavčitou kostru. Nahoře je připevněn širokým vazem ke kosti jazykové a s tou pomocí svalů a vazů ke spodině ústní (a spodině lebeční). Dole je hrtan spojen s horním koncem průdušnice. Vzadu mezi hrtanem a krční páteří je vchod do jícnu.

@Kostra hrtanu s jazykou a vazy hlasovými, pohled šikmo zezadu

(Převzato z: FLEISCHMANN, J., LINC, R. Anatomie člověka 2. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1964, s. 50. Upraveno.) Obrázek vypuštěn. Na průřezu hrtanu zakresleny tyto části: příklopka hrtanová, jazyka, chrupavka štítná, hlasové vazy, chrupavky hlasivkové, chrupavka prstencová, průdušnice.&

@Vlevo přibližné umístění hlasivek na bočním průřezu, vpravo pohled na hlasivky shora (jak je vidí vyšetřující lékař v zrcátku)

(Převzato z URL: http://www.taxotere.com/images/experiment/tax_HN_6_lg.gif [cit. 2011-10-20]. Upraveno.) Obrázek vypuštěn.&

Hrtan se skládá z chrupavek, vazů, svalů a sliznice, vystýlající jeho vnitřek. Mezi chrupavkou štítnou (lidově zvanou „ohryzek“) a chrupavkami hlasivkovými, spojenými kloubním systémem s chrupavkou prstencovou, jsou upevněny dva pružné vazy pokryté jemnou sliznicí – hlasivkové (hlasové) vazy (valy). Tyto hlasové vazy spolu se sousední svalovou hmotou, jejíž hlavní částí je sval hlasivkový, tvoří **hlasivky**. Jejich délka je různá podle věku, pohlaví a individuálního uspořádání hrtanu, u dospělého člověka měří průměrně 1,5 až 2,5 cm. Mezi nimi je průchod – **hlasivková štěrbina** (glottis).

@Nárys hlasivkové štěrby

(Převzato z HÁLA, B., SOVÁK, M. *Hlas, řeč, sluch*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1962, s. 43. Upraveno.) Obrázek vypuštěn. Znázorňoval tyto části: hrtanový příklůpek,

hlasivku, výchlípkovou řasu, blanitou část hlasivkové štěrby, zadní úpon hlasivky na výběžek hlasivkové chrupavky, chrupavčitou část hlasivkové štěrby.&

Hlasivky se různě napínají nebo povolují, přibližují nebo oddalují (vykonávají „vlnivý“ pohyb); jejich rozkmitáním vzniká periodické vlnění vzdušného sloupce – toto střídavé zhušťování a zředování vzduchu nad hlasivkami je způsobeno rozevíráním a zavíráním hlasivkové štěrby (přibližováním a oddalováním hlasivek) a jeho důsledkem je vznik **základního** (primárního) hlasivkového **tónu**, který je slabý a řezavý a musí projít soustavou nadhrtanových **rezonančních dutin** (hltanem, dutinou ústní a nosní, vedlejšími dutinami nosními), aby získal kvality (zabarvení) **lidského hlasu**.

@ Zdravé hlasivky při dýchání a fonaci.

(Zdroj: archiv MUDr. Z. Skeřilové. Upraveno) Snímek vypuštěn.&

@ Postavení hlasivek za různých okolností (podle pohledu laryngoskopickým zrcátkem)

(Převzato z ČIHÁK, R. *Anatomie 2*. Praha: Grada Publishing, 2002, s. 179. Upraveno.)

Obrázek vypuštěn. Známořoval postavení hlasivek při tvorbě hlasu, při klidovém dýchání a šepotu, při středně intenzivním dýchání, při usilovném dýchání.&

#2.3 Ústrojí hláskovací (artikulační)

Vznik nejmenších jednotek lidské řeči – hlásek (samohlásek a souhlásek) – probíhá převážně v dutině ústní, účast dutiny nosní a hrdelní je málo častá.

Samohlásky vznikají rezonancí (výdechový proud prochází volně nadhrtanovými rezonančními dutinami) a každé z nich odpovídá určitý tvar dutiny ústní podle polohy jazyka a postavení rtů. **Souhlásky** se mohou tvořit při průchodu vzduchu zúženými místy, např. mezi zuby (*s*, *z*), při určitém postavení jazyka vůči patru (*d'*, *t'*), nárazem vzduchu mezi rty (*b*, *p*), náhlým otevřením závěru mezi hřbetem jazyka a měkkým patrem (*k*), nárazem vzduchu na uzavřené rty a jeho uniknutím kolem uvolněného měkkého patra do dutiny nosní (*m*) apod.

Úpravě (modifikaci) hlasu v dutině ústní napomáhají **mluvní orgány** – mluvidla, k nimž patří: jazyk (jeho hrot – koneček, hřbet nebo kořen), rty (horní a spodní), čelisti se zuby (zejména svislý nebo vodorovný pohyb spodní čelisti), tvrdé patro (dásňový – alveolární výběžek, přední a zadní tvrdé patro) a měkké patro s čípkem. Podrobněji o tvoření jednotlivých hlásek pojednává kapitola 3.3.

#2.4 Ústrojí sluchové

Sluch je smysl, který je podkladem všeho, o čem myslíme, mluvíme, píšeme; na základě sluchu se vyvíjí řeč. Přiblížíme alespoň stručně složení sluchového ústrojí, které umožňuje vnímání (zachycování) a přenášení zvuků a je tak důležitou součástí mezilidského dorozumívání.

Základním orgánem sluchu je **ucho**, které se skládá ze tří částí: zevního, středního a vnitřního ucha. V uchu je uloženo dvojí ústrojí s rozdílnou funkcí – sluchové a statické (rovnovážné, vestibulární).

@ Stavba a popis ucha

(Převzato z URL: <<http://fyzika.jreichl.com/main.article/view/201-stavba-a-popis>>

[cit. 2013-09-09]. Upraveno.) Obrázek vypuštěn. Znázorňoval tyto části: boltec, zvukovod, kladívko, kovadlinka, třmínek, Eustachova trubice, ústrojí rovnováhy, hlemýžď, ušní nerv, Cortiho orgán, napínač bubínku.&

Zevní ucho je tvořeno ušním boltcem a zevním zvukovodem; obě části slouží k zachytávání zvukových vln a mají také ochranný význam pro hlouběji uložené části ucha. Zevní zvukovod je zakončen membránou – **bubínkem**, který tvoří hranici mezi uchem zevním a středním.

Střední ucho je úzká štěrbinová dutina v kosti spánkové, která je vpředu spojena sluchovou (Eustachovou) trubicí s nosohltanem, vzadu přechází do dutin kosti spánkové vyplněných vzduchem. Její střední část vytváří **dutina bubínková**, obsahující tři středoušní kůstky – **kladívko, kovadlinku a třmínek**. Kladívko je svými výběžky spojeno s bubínkem a kovadlinkou, ta je spojena s třmínkem; třmínek je zasazen do předsíňového okénka, vedoucího již do vnitřního ucha. Zvukové vlny procházejí zvukovodem, rozkmitají bubínek a tyto kmity se přenášejí sluchovými kůstkami do vnitřního ucha.

Hlavními částmi **vnitřního ucha** jsou polokruhové chodbičky (kanálky), **hlemýžď** a **předsíň**, které dohromady tvoří **kostěný labyrint**. V tomto kostěném labyrintu je v tekutině zvané zevní míza (**perilymfa**) uložen **blanitý labyrint**, který je naplněn nitromízou (**endolymfou**) a je složen z několika částí, z nichž **blanitý hlemýžď** jako jediný patří sluchovému ústrojí (ostatní tvoří rovnovážné ústrojí). Kmitání třmínku rozechvěje perilymfu, její vlnění se přenáší na blanku blanitého hlemýždě; s touto blankou je spojen spirální (**Cortiho**) **orgán** obsahující vlastní sluchové buňky, k nimž směřují jednotlivá vlákna sluchového nervu. Prouděním endolymfy dochází k podráždění smyslových buněk a tyto vzruchy jsou vedeny přes vnitřní zvukovod do mozku.

Veškeré zvuky, které ucho může slyšet, tvoří **sluchovou oblast**, jejíž hranice (hranice, rozsah sluchového vnímání) bývají vymezovány pouze přibližně; tóny o nepatrně malém nebo značně vysokém kmitočtu vlnění (počtu kmitů za sekundu) lidské ucho nezachytí. **Dolní hranice slyšení** je kolem 16 kmitů za sekundu (16 hertzů – Hz), **horní** kolem 20 000 kmitů (20 kHz); horní hranice se během života mění – děti slyší i vyšší zvuky, průměr u dospělých je asi 16 kHz, s přibývajícím věkem se hranice snižuje.

Sluch reaguje nejen na výšku vlnění, ale i na jeho sílu. Má-li být zvuk uslyšen, musí mít jistou sílu. Minimální hodnota této síly se nazývá **práh slyšení** (slabší intenzita ucho nezachytí), maximální hodnota **práh bolesti** (sluchový vjem se po překročení určité intenzity stává bolestivým). Tyto prahové hodnoty vymezují **sluchové pole**, v jehož středu leží sluchová oblast pro řeč.

Následující text, jehož úvod je ozvláštněn metaforickým pohádkovým příběhem, vysvětluje zjednodušenou formou práci mluvního ústrojí. (Převzato z příručky J. Cmíralové *Učte se mluvit*, mírně upraveno.)

Pohádka o slově

Po velkém třesku vyrazil z hloubi Země mohutný proud vzduchu, rozrazil zemskou kůru, ta se za ním zavřela, aby byla nanovo oddálena dalším vzduchovým sloupcem, který se nad Zemí chvěl, vibroval, ale stále šel výš k oblakům, až se opřel o nebeskou klenbu a odražený padal zpátky dolů. Náhle se Vesmírem rozezněl veliký tón, první pozemský tón, zněl, jásal, zpíval. Když dlouho nato byl Adam s Evou vypověděni z Edenu, Eva se naučila podle pozemského tónu vyslovit slovo a zazpívat první píseň.

Tolik pohádka!

Ale jak se vlastně stane slovo skutkem?

Nadýcháme se, nadechnutý vzduch vydechujeme. Ten prochází hrtanem mezi hlasivkovými vazy, které se pod jeho náporu tu oddalují, tu sblíží, vychylují, a proto se vzduchový sloupec nad nimi rozechvívá, a vzniká tak základní hlasový tón. Ještě se lidskému hlasu nepodobá, až když se vzduchový sloupec opře do rezonančních dutin, teprve získává bohaté svrchní i spodní tóny. Vzniká hlas. Mluvidla mu do cesty stavějí různé překážky – artiklace – a narodí se slovo.

Slovo potřebuje ke svému zrodu celý soubor jednotlivých činností. Výkonným orgánem hlasu je hrtan se systémem rezonančních dutin a s dýchacím ústrojím. Činnost těchto ústrojí je řízena centrálním nervstvem. K mluvení však nepotřebujeme jen hrtan a hlasivky. Člověk ovládá svůj hlas zkušeností (rodovou i individuální), svými vrozenými schopnostmi, získanou technickou vyspělostí i citovým bohatstvím.

Hlasový orgán je opravdu jedno z nejsložitějších ústrojí v našem těle.

Například hlasivkové vazy se k hrtanu připínají nejdokonalejším kloubním systémem, který obsahuje naše tělo. Složitost a přímo zázračnost mluvního výkonu tkví v tom, že některé úseky této činnosti nemůžeme ovládat přímo, protože ústrojí nemají vlastní nervový systém, a jsou říditelná pouze prostřednictvím jiných svalových skupin (např. dýchání).

Shrnutí kapitoly

Vznik hlasu a řeči je výsledkem součinnosti jednotlivých částí mozku a ústrojí dýchacího, hlasového, artikulačního a sluchového.

Artikulovaná řeč vzniká tak, že vzduch z plic prochází průdušnicí do hrtanu, tam dochází k jeho zředování a zhušťování nad hlasivkami, vznikne hlas, který prochází rezonančními dutinami, v dutině ústní je různě modifikován a vytvářejí se jednotlivé hlásky.

Kontrolní otázky a úkoly:

Popište jednotlivá ústrojí lidského těla, která se podílejí na vzniku hlasu a řeči (podrobněji ústrojí hlasové).

Vysvětlete, jak vzniká lidský hlas.

Úkoly k textu

Pro rozšíření pohledu na provázanost a spolupráci ústrojí sluchového, dýchacího, hlasového a artikulačního si vyhledejte podrobnější poučení v odborné literatuře.

Citovaná a doporučená literatura

CMÍRALOVÁ, J. *Učte se mluvit*. Brno: Datel, 1992.

ČIHÁK, R. *Anatomie 2*. Praha: Grada Publishing, 2002.

Encyklopedický slovník češtiny. Praha: NLN, 2002.

FLEISCHMANN, J., LINC, R. *Anatomie člověka 2*. Praha: SPN, 1964.

FROSTOVÁ, J., VANIÁKOVÁ, M. *Základy hlasové výchovy pro učitele I*. Brno: Pedagogická fakulta MU, 1995.

HÁLA, B., SOVÁK, M. *Hlas, řeč, sluch*. Praha: SPN, 1962.

HUBÁČEK, J., JANDOVÁ, E., SVOBODOVÁ, D., SVOBODOVÁ, J.

Čeština pro učitele. 4., upravené vydání. b. m.: Vade mecum bohemiae, 2010.

HUSLER, F., RODDOVÁ-MARLINGOVÁ, Y. *Zpěv*. Ostrava: F-Print, 1995.
HYBÁŠEK, I. *eOtorinolaryngologie*. Dostupné na URL:
<<http://www.lfhk.cuni.cz/orl/eORL.html>>.
KRČMOVÁ, M. *Fonetika a fonologie. Zvuková stavba současné češtiny*. Brno: MU, 1992.
KRČMOVÁ, M. *Úvod do fonetiky a fonologie pro bohemisty. 2.*, opravené vydání. Ostrava: OU, 2006.
PALKOVÁ, Z. *Fonetika a fonologie češtiny*. Praha: Karolinum, 1997.

#3 Mluvní technika (dikce)

V této kapitole se dozvíte:

co je mluvní technika a jaké jsou její součásti,
který z typů dýchání je vhodný pro mluvní profesionály a jak jej nacvičit,
jak správně tvořit hlas,
jak náležitě artikulovat české samohlásky a souhlásky,
na jakém základě se klasifikují samohlásky a souhlásky.

Po jejím prostudování byste měli být schopni:

proniknout do podstaty mluvní techniky (návikem všech jejích složek),
klasifikovat české samohlásky a souhlásky.

Klíčová slova kapitoly: mluvní technika (dikce), respirace (dýchání), fonace (tvoření hlasu), artikulace (tvoření hlásek), samohlásky (vokály), souhlásky (konsonanty), klasifikace hlásek.

Průvodce studiem

Teoretické výklady v této kapitole jsou doplněny praktickými cvičeními – nepodceňujte jejich důležitost a průběžně nacvičujte dechovou oporu, správné posazení hlasu a bezchybnou artikulaci všech českých hlásek. Zejména dechová a hlasová cvičení vyžadují dlouhodobost a vaši trpělivost, artikulační cvičení pak precizní práci mluvidel.

Kromě náviku dikce si osvojíte lingvistickou klasifikaci českých samohlásek a souhlásek.

Mluvní technika (dikce) je označení pro správnou činnost a náležité užívání všech mluvních orgánů, které se podílejí na tvorbě hlasu a řeči – ústrojí dýchacího, hlasového a hláskovacího; tato ústrojí musí jednak bezchybně (spolu)pracovat, jednak být opřena o dobrou funkci ústrojí sluchového. Skládá se ze tří složek:

dýchání (respirace)

tvoření hlasu (fonace)

tvoření hlásek (artikulace).

Dikce je správná, pokud dokonale ovládáme všechny její složky – správně dýcháme, máme dobře posazený (tvořený) hlas a šetrně s ním zacházíme, přesně tvoříme všechny hlásky; náležité zacházení s mluvidly úzce souvisí také s účelným užíváním zvukových prostředků souvislé řeči (frázováním a modulací, viz kap. 5).

Artikulovaná řeč (velmi zjednodušeně řečeno) vzniká tak, že vzduch z plic prochází průdušnicí do hrtanu, tam dochází k jeho zředování a zhušťování nad hlasivkami, vznikne hlas, který prochází rezonančními dutinami, v dutině ústní je různě modifikován a vytvářejí se jednotlivé hlásky.

#3.1 Dýchání (respirace)

Správné dýchání je základem dokonalého zvládnutí mluvní techniky, je předpokladem náležitě tvořeného, dostatečně zvučného a nosného hlasu, přesné artikulace hlásek i logického členění výpovědi (logického kladení pauz), tzv. frázování.

Rozeznáváme tři typy dýchání:

hrudní (kostální)

brániční (břišní, abdominální)

smíšené (hrudně brániční).

Pro profesionální mluvčí je nevhodnější **smíšený** typ dýchání (hrudně-brániční), na němž se podílejí všechny dýchací svaly hrudní i břišní. Měli by si vypěstovat přirozený návyk tohoto fyziologického způsobu dýchání, zvýšit svou kapacitu plic a zdokonalit ekonomii výdechu (**dechovou oporu**), která předpokládá aktivní zapojení bránice (prostřednictvím břišního svalstva). S pomocí následujících **dechových cvičení** si vyzkoušíte jednotlivé dýchací typy, naučíte se vědomě aktivizovat bránici a břišní svalstvo, které jsou základem pro vytvoření dechové opory a pro práci s výdechovým proudem.

#Vyzkoušejte si **hrudní dýchání**: při nádechu (ten provádíme nosem i mírně pootevřenými ústy současně, je tak nejtišší) rozšiřujeme hrudní koš – žebra jdou do stran, popř. ještě mírně nadzvedneme ramena, vzduchem zaplníme horní část hrudního koše, břišní svaly jsou vtažené dovnitř. (Při tomto dýchání je málo využívána spodní část plic, nádech je málo vydatný, bránice je pasivní, nemůžeme pracovat s dechovou oporou; na druhé straně však tento typ přispívá např. k dobrému držení těla.)&

#Zjistěte, zda umíte využívat **břišního dýchání**: ramena jsou uvolněná a v klidu, položíme si ruku na břicho, vydechneme vzduch se zatažením břišních svalů a při současném vyslovení prodloužené hlásky *sss* (syčení), zhluboka se nadechneme do bříška, které se znatelně vyklene. Zkuste tento postup několikrát za sebou; pokud by vám jeho osvojení činilo potíže, vyzkoušejte ho vleže na zádech (když ležíme, automaticky se nadechneme do břicha.)&

#Nácvik **smíšeného dýchání**: máme vypjatá prsa, aktivizujeme hrudník, zejména jeho spodní část, ale dýchat budeme bránicí (při náročnějších promluvách vždy volíme bránicový nádech). Uvědoměle řídíme výdechový proud (postupně zatahovaným břišním svalstvem) – nejdříve cvičíme vdech a výdech ve stejném poměru, pak zkusíme výdech zpomalovat. (Vytváříme si tak **dechovou oporu**, výdech postupně zpomalujeme a dokážeme ovládat jeho intenzitu.)&

#Uvědomovací cvičení, která vedou k vědomému usměrňování **pružnosti bránice**. Na její pohyby se zaměříme u cvičení zvaného „mašinka“ nebo „pejssek“, kdy tento sval vykonává práci jako pružina, trampolína: zahřejte si na mašinku vyslovováním hlásek *š-š-š-š* nebo na hlasitě dýchajícího pejska se zvuky *ch-ch-ch-ch*, každá z vyslovených hlásek je vytvořena na bráničním nádechu.&

#Pokuste se říci co nejdelší úsek dětské říkanky (např. níže uvedené **Polámal se mraveneček** od J. Kožíška) na jedno nadechnutí (při běžném mluvním tempu, s uvědoměným řízením výdechového proudu pomocí břišního svalstva). Zkuste toto cvičení alespoň 3krát po sobě, vždy se vám podaří vyslovit o něco delší úsek (**dechová opora** se „vycvičí“, zlepší).

Polámal se mraveneček, ví to celá obora,

*o půlnoci zavolali mravenčího doktora.
Doktor klepe na srdíčko, potom píše receptis:
„Třikrát denně prášek cukru, bude chlapík jako rys.“
Dali prášky podle rady, mraveneček stůně dál,
celý den byl jako v ohni, celou noc jim proplakal.
Čtyři stáli u postýlky, pátý těšil: „Neplakej!
Zafoukám ti na bolístku, do rána ti bude hej!“
Zafoukal mu na ramínko, pohladil ho po čele,
hop! a zdravý mraveneček ráno skáče z postele!&*

#3.2 Tvoření hlasu (fonace)

Hlas se tvoří v hlasovém ústrojí, které je uloženo v hrtanu (podrobněji viz výše v kap. 2.2). Činností hlasivek vzniká **základní hlasový tón**, který musí projít soustavou **nadhrtanových rezonančních dutin** (hltanem, dutinou ústní a nosní, vedlejšími dutinami nosními), aby získal kvality (zabarvení) lidského hlasu.

Tyto nadhrtanové (**střední**) rezonanční dutiny využíváme při nácviu správného posazení hlasu – nejlépe vyhovují základnímu rozsahu mluvené řeči. V polohách vyšších nebo nižších se pro vytvoření dostatečně zvukového hlasu musí využít jiných rezonančních dutin: pro vysoké polohy hlasu dutiny **hlavové** (např. dutina čelní), pro nízké polohy dutiny **prsni** (prostory pod hlasivkami, např. průdušnice, průdušky, horní část hrudního koše). Současně se snažíme uplatňovat **měkký hlasový začátek** – jemné a šetrné zahájení fonace, kdy pozvolnému hlasivkovému závěru předchází volný průchod vzduchu hlasivkovou šterbinou, hlasivky se plynule rozkmitávají.

#Cvičení pro správné posazení hlasu: vydechněte zatažením břišních svalů, proved'te správný bránicový nádech (do břicha), dech krátce zadržte a začněte vydechovat na hlásku *m*, vzduch opírejte o přední horní zuby. Až ucítíte vibraci rtů a brnění zubů, otvírejte ústa (spouštějte bradu) a vyslovte hlásku *a*. Výdech regulujte břišními svaly, tón směřujte dopředu. Pokud zvládnete posazování tónu na slabice *ma*, při němž rozvíjíme také hlavovou rezonanci, můžete přejít k dalším cvičením.&

Doporučení: U hlasových cvičení si můžete dělat „fyzickou kontrolu“ správné, střední hlasové polohy: při běžné, nevzrušené řeči zůstává hrtan ve stejné poloze, nevyskakuje nahoru – jeho polohu můžete kontrolovat přiložením ruky na „ohryzek“. Bude-li vám hrtan při cvičeních vyskakovat, snažte se snížit hlasový tón. Zároveň by se měly rozeznávat rezonanční dutiny – jejich náležité využití se projeví rezonancí lebky, kterou pocítíte, pokud přiložíte dlaň na temeno hlavy.

#Další hlasová cvičení: proved'te správný bránicový nádech a vyslovte nejdřív zcela pomalu a táhle několikrát každé z těchto slov – *míní, méně, Máňa*. Využívejte dechové opory (s vědomým řízením výdechového proudu pomocí břišních svalů) a měkkého hlasového začátku. Postupně říkejte při správném hlasovém posazení tyto řady slov (hlas bychom měli cvičit spíš v hlubších polohách, blíž spodní hranici celkového hlasového rozsahu, abychom se vyvarovali nefyziologického mluvení na vyšším tónu, jež vyčerpává hlasivky):

*máme máme máme
mami mami mami
meleme meleme mák
míní méně Máňa
Máňa méně míní
milují milují nás
jedeme jedeme k vám
pampadam pampadam.&*

#Hluboké hlasy cvičíme s využitím **prsni** rezonance, a to při artikulaci hlásky ž, kdy se snažíme výdechový proud opírat do spodních, prsních rezonančních dutin. Správnost provedení si můžeme ověřit přiložením prstů na prsní kost – ucítíme vibrace. Pak artikulaci rozšíříme na slabiku ží, ústa jsou mírně pootevřená.&

#Přečtete verše J. Kainara, správně dýchejte a dbejte také na dobré hlasové posazení, rozeznívání rezonančních dutin.

*Máma smaží bramborák,
nad pánví se zvedá mrak,
modrý mrak se z pánve zvedá,
už se tvoří kůrka hnědá,
a té vůně po kuchyni!
Až to dělá v puse sliny.
Omastek svou píseň pěje,
omastek si krásně zpívá
a ta naše Anička
je z té písni celá divá.
Bramborák očima obrací.
Překáží mamince při práci.&*

#3.3 Tvoření hlásek (artikulace)

Hlásky jsou tvořeny v artikulačním (modifikačním) ústrojí činností mluvidel (artikulačních orgánů) v nadhrtanových rezonančních dutinách (ústní, nosní, hrdelní), v souhře s dechovou a hlasovou soustavou. Některé artikulační orgány se na vzniku hlásek podílejí méně (**pasivní artikulační orgány**, např. horní zuby, tvrdé patro, měkké patro s čípkem), jiné více (**aktivní artikulační orgány**, např. jazyk, spodní čelist, spodní ret); nejpohyblivějším mluvním orgánem je jazyk, který je přítomen při vzniku většiny českých hlásek. Hlásky rozdělujeme na **samohlásky (vokály)** a **souhlásky (konsonanty)**. Základní artikulační rozdíl mezi nimi spočívá v tom, že při tvoření souhlásek stavějí mluvidla do cesty výdechovému proudu různé artikulační překážky (vznikají **šumy**), kdežto při výslovnosti samohlásek výdechový proud hláskovacím ústrojím volně prochází (vznikají **tóny**).

#3.3.1 Samohlásky

Spisovná čeština má 5 samohlásek **krátkých** (*i, e, a, o, u*), 5 samohlásek **dlouhých** (*í, é, á, ó, ú*), 3 **dvojhásky** (*ou* v českých slovech, *au* a *eu* v přejatých slovech). Na jejich artikulaci se nejvíce podílí jazyk, proto je pohyb

jazyka v dutině ústní základem pro klasifikaci samohlásek – zobrazují se do tzv. **samohláskového (vokalického) trojúhelníku**:

@Dělení podle vodorovného pohybu jazyka: samohlásky přední, střední, zadní.

Dělení podle svislého pohybu jazyka: nízké, středové, vysoké.

i – přední vysoká samohláska,
e – přední středová samohláska,
a – střední nízká samohláska,
o – zadní středová samohláska,
u – zadní vysoká samohláska.&

@Při grafickém znázornění krátkých i dlouhých samohlásek by samohláskový trojúhelník vypadal následovně (dlouhé samohlásky s výjimkou *á* jsou artikulačně o něco přivřenější a akusticky tónově vyšší, pouze *á* je hlubší):&

Důležitou roli při výslovnosti samohlásek má správné nastavení úst, tvar retní štěrbiny – bez náležitého postavení rtů nemůže být samohláska správně artikulována:

@ **Práce úst při artikulaci českých samohlásek**

(Převzato z URL: http://cs.wikipedia.org/wiki/%C4%8Cesk%C3%A9_samohl%C3%A1sky).

Obrázek vypuštěn.

Nastavení rtů při artikulaci samohlásek

(Nákresy podle CMÍRALOVÁ, J. *Učte se mluvit*. Brno: Datel, 1992, s. 31.). Obrázek vypuštěn.&

a – rty mají podobu elipsy, retní štěrbina je otevřená, nesmí být zaostřená ani zaokrouhlená; čelisti jsou hodně rozevřené (čelistní úhel je největší ze všech samohlásek) – spodní čelist je spuštěna dolů (u dlouhého *á* více než u krátkého); jazyk je v neutrální poloze uprostřed dutiny ústní;

e – rty mají podobu podélné elipsy, retní štěrbina se mírně protahuje do stran (koutky rtů se protahují do stran); čelisti jsou mírně rozevřené, spodní čelist se více přibližuje k horní čelisti; jazyk se posouvá směrem dopředu a vzhůru;

i – rty se výrazně protahují do stran, vzniká úzká retní štěrbina; čelisti jsou téměř sevřené (více u dlouhého *í*); jazyk se posouvá nejvíce dopředu a vzhůru (výrazněji u dlouhého *í*);

o – rty jsou zaokrouhlené a mírně vyšpulené; čelisti jsou mírně rozevřené; jazyk se pohybuje směrem dozadu a vzhůru;

u – rty jsou nejvíce zaokrouhlené a výrazně vyšpulené, retní otvor je zmenšen (menší je u dlouhého *ú*); čelistní úhel je malý; jazyk je posunut nejvíce dozadu a vzhůru.

České samohlásky jsou čisté tóny, vytvářejí přirozenou **tónovou škálu** – od nejvyššího *i* po nejnižší *u*: *i – e – a – o – u*.

#a) Vyslovte samohláskovou škálu *i – e – a – o – u* a uvědomujte si její tónový průběh.

b) Nyní zkuste tentýž úkol, ale bez použití hlasu, samohlásky v daném pořadí pouze šeptejte – ověřte si, že české samohlásky skutečně vytvářejí tónovou stupnici.&

#Přečtěte nahlas Bieblovu báseň **Škála**, zaměřte se na správnou výslovnost samohlásek a na jejich tónový průběh:

*Tyčinky v tichých i bílých lilích
ve světlezeleném světle zeleně*

Lolo Lolo
tma padá na jantar jak zlatá harfa v barvách sálá
žluť smutku purpur strun
Jdou loukou tmou&

**#Cvičení na výslovnost samohlásek – čtete nahlas s pečlivou artikulací,
dodržíte náležitou délku:**

Na vaření

Každý vezme kámen,
ať máme dost kamen.
Hned v nich jako zapálíme,
z bláta oběd uválíme.
Já natáhnu těsto
přes celičké město.
To zavínu do závinu.
Z písku bude kopec jíšky!
Umím salát z pampelišky!
Z punčoch budou jelita,
černou hlínou naditá.
Já chci něco krájet!
Tudle!
Tak nakrájej z trávy nudle!
Čepice jsou rendlíky
na chlupaté knedlíky.
Rychle – něco uvaříme,
pak to všechno jako sníme!
(V. Provasníková)

Kde je křída?

Tu je třída a v ní křída.
Křídu hlídá malá Lída.
I když hlídá, neuhlídá!
Jak se Lída zapovídá,
zmizí křída dřív než Lída.
„Kde je křída?“ zvidá Lída.
Celá třída odpovídá,
že je křída u Davida.
Ten ji hlídá líp než Lída.
(J. Havel)

Milý pane Kdybychu

(aneb lehko honit Bycha)

Tak dlouho se pořád říká,
že je těžko honit Bycha,
až nám z toho Bych
zlenivěl a zpych.
Kouká, jak se lidé honí
a sám leží pod jabloní,
nebo doma na břichu
v teplácích a v kulichu.

*To je pravda o Bychu,
milý pane Kdybychu.
(P. Šrut)*

Jak se staví plot

*Jedna tyčka, druhá tyčka,
třetí tyčka, potom kůl,
čtvrtá napříč jako příčka,
hned tu máme plotu půl.
Druhou půlku uděláme
jako první plotu půl,
pátou tyčku k šesté dáme,
další příčku, další kůl.
Dřív než vítr plůtek sklátí,
nahrnem ke kůlům zem,
a až bude pevně státi,
honem ten plot přelezem.
(J. Skácel)*

Byl jednou

*Byl jednou stoleček, na stolečku drobeček,
v drobečku byl máček a za okny ptáček,
na stolečku krajíc a za dveřmi zajíc,
na stolečku mísa housek a za vraty strýček Rousek.
Za dveřmi i za vraty snůh se lepí na paty.
Otevři už, mámo zlatá, okno, dveře i ta vrata.
Milý ptáček zobe máček,
milý zajíc chrupe krajíc,
strýček Rousek mísu housek.
(F. Hrubín)*

Váleček na nudle

*Váleček na nudle
život si chválí
čím více pracuje
tím víc se válí
Válí se na bříše
na zádech
na uchu
zpívá si tralalá
hopsasa ejchuchu
válí se dopředu
a zase nazpátek
na čem se vyválí
rázem je na plátek...
Váleček na nudle
život si chválí
čím více pracuje
tím víc se válí
(J. Balík)*

O pejsku Ťapovi, výru Výrovi, slavíčku Slavíkovi a kočičce, která se moc styděla (úryvek)

Byla jedna kočička

a ta byla zlá.

Všechno mlíčko dětem snědla,

chytat myši nedovedla.

Zato jedna moudrá želva

nic si nedělala ze lva.

Bílí lední medvědi

o malinách nevědí.

Medvěd brtník dobře ví to

a těch bílých je mu líto.

Nikoliv však kočičky,

byla, byla zlá.

Každé zvířátko má práci,

zbytečně čas neutrácí.

Zeptejte se třeba výra,

pročpak oči nepřivírá.

Význam výra velmi tkví

v tom, že výrá na větvi.

Neboť ze všech možných zvířat

dovede výr nejvíc výrat.

Výrá výr a výrá moc,

nevadí mu, že je noc.

Oči ve tmě přivírat

nehodí se pro výra.

(J. Skácel) &

#3.3.2 Souhlásky

Artikulaci souhlásek lze vyložit z různých hledisek, podle nichž se pak konsonanty také klasifikují; nejčastěji se české souhlásky třídí podle následujících tří kritérií:

podle **místa artikulace** (místa jejich vzniku)

podle **způsobu artikulace** (způsobu tvoření, podle typu artikulační překážky)

podle **účasti hlasivek** (znělosti).

Dělení českých souhlásek podle místa artikulace

Znalost přesného místa vzniku souhlásek a účasti jednotlivých mluvních orgánů na jejich tvoření je nezbytná pro bezchybnou artikulaci souhlásek (při jejich výslovnosti se mohou projevit individuální nebo oblastní odchylky, např. nářeční výslovnost hlásky *l* nebo nesprávná, vadná artikulace; výslovnostní vady se projevují zejm. u hlásek dásňových, a to nejčastěji u *l* (lambdacismus), u sykavek (sigmatismus), *r* a *ř* (rotacismus); podrobněji o řečových vadách v kap. 7).

Podle tohoto kritéria se rozlišují následující skupiny souhlásek:

obouretné, retozubné, dásňové, tvrdopatrové, měkkopatrové a hrtanové.

To, které hlásky do jednotlivých skupin náleží, můžete sami vyvodit z jejich patřičné výslovnosti – postupujte od „okraje“ dutiny ústní, od rtů a zubů přes dásňový výstupek a tvrdé patro až k patru měkkému a hrtanu.

Vyslovte hlásky *b-p-m*: na jejich artikulaci se podílí horní a spodní ret – jsou to **obouretné** souhlásky.

Vyslovte *v-f*: jsou artikulovány pomocí spodního rtu a horních zubů – hovoříme o souhláskách **retozubných**. K těmto dvěma hláskám řadíme ještě retozubné *μ*, variantu obouretného *m* vznikající před *v* a *f*.

Nyní vyslovte *d-t-n-s-z-c-ʒ-l-r-ř š-ž-č-ʒ*. jejich vytvoření se účastní buď špička jazyka, která se dotýká přední části dásňového výstupku (za horními předními zuby), nebo přední část hřbetu jazyka, jež se zvedá proti zadní části dásňového výstupku – tyto souhlásky nazýváme souborně **dásňové**, příp. je rozlišujeme na **předodásňové** (zubodásňové) *d-t-n-s-z-c-ʒ-l-r-ř* a **zadodásňové** *š-ž-č-ʒ*.

Řekněte *d'-t'-ň-j*: při jejich artikulaci se hřbet jazyka tiskne k přednímu (tvrdému) patru – vytvářejí se hlásky **tvrdopatrové** (předopatrové).

Vyslovte souhlásky *g-k-ch*: zadní část hřbetu jazyka se přimyká k měkkému (zadnímu) patru – vznikají hlásky **měkkopatrové** (zadopatrové). Do této skupiny patří ještě zadopatrové *ŋ*, varianta dásňového *n*, jež se má artikulovat vždy před *k* a *g* (v seskupeních *nk/ng*).

Poslední souhláska – *h*: tvoří se přímo v hrtanu (na jejím vyslovení se nepodílí žádný mluvní orgán dutiny ústní) – označujeme ji jako hlásku **hrtanovou**.

Dělení českých souhlásek podle způsobu artikulace

Jiným kritériem pro dělení českých souhlásek je **způsob jejich tvoření** – skutečnost, že mluvidla stavějí do cesty výdechovému proudu úplnou nebo částečnou překážku. Vytvoří-li se **úplná překážka**, která zcela uzavře průchod vzduchu dutinou ústní, a hláska zazní až po zrušení této překážky, vznikají hlásky **závěrové**; pokud dojde pouze k **zúžení cesty** pro výdechový proud a zvuk vzniká třením vzduchu v této úžině, tvoří se hlásky **úžinové**.

Kombinace obou těchto typů překážek (závěr přejde v úžinu) se uplatňuje při artikulaci souhlásek **polozávěrových** (závěroužinových).

Závěrové: p b t d t' d' k g m n ň

Úžinové: f v s z š ž j ch h l r ř

Polozávěrové: c č ʒ ʒ'

Dělení českých souhlásek podle účasti hlasivek – znělosti

Souhlásky se liší také **účastí hlasivek** při artikulaci – některé jsou tvořeny s účastí hlasu (souhlásky **znělé**), jiné vznikají pouhou modifikací výdechového proudu v nadhrtanových dutinách (souhlásky **neznělé**). Větší část souhlásek tvoří znělostní dvojice (souhlásky **párové**), některé jsou samostatné, jedinečné, **nepárové** (jsou pouze znělé).

Párové:

Znělé	b	d	d'	g	v	z	ž	h	ʒ	ʒ'	ř
Neznělé	p	t	t'	k	f	s	š	ch	c	č	ř'

Nepárové: l r m n ň j

@Souhrnná přehledná tabulka českých souhlásek

(Převzato z: HUBÁČEK, J., JANDOVÁ, E., SVOBODOVÁ, D., SVOBODOVÁ, J. *Čeština pro učitele*. 4., upravené vydání. b. m.: Vade mecum bohemiae, 2010, s. 51.) Obrázek vypuštěn. Obsahoval názorné rozdělení souhlásek podle čtyř kritérií: podle místa tvoření, způsobu tvoření, podle artikulačního orgánu a podle sluchového dojmu.&

#Artikulační cvičení – pro rozcvičení mluvidel využijeme texty z *Ferdova slabikáře* Ondřeje Sekory:

Říkadla

*A teď, děti, pozor dejte,
říkadla si přeříkejte,
jsou pro všechna písmenka,
pro tlustá i pro tenká.
A kdo se je naučí,
ten se hodně poučí.*

*Amálka papala papáníčko, pokapala kanapíčko.
Běžela beruška v brekotu, byla bosa bez botů.
Cáčorka capala cestičkou, pocákala ji celičkou.
Dudák dudal dům od domu, darů dost si dones domů.
Elen se vesele veze s jelenem přes celé meze.
Ferda fouká fujaru, Fanka frčí na faru.
Gala galoše je z gumy, gólman góly chytat umí.
Huhňa hodně huhně, že hýl hnoji uhne.
Chocholoušek chocholatý s chocholouškou chce do chaty.
Ibisi kvílili bílí, nad Nilem lítali chvíli.
Jarka jídá jitrnice, jen jí dejte ještě více.
Kukačka kuká své kukání, kvočna zas kvoká v kukani.
Lelek se lekl lelka, mléko přelila selka.
Má milá mámo, mamičko, namažte másla maličko.
Nanyňka nám něco nese, nezapomněla nic v lese.
Olga volala kosa, toulá se okolo polobosa.
Pepík pořád pletl Popokatepetl.
Quido, ty jsi ve kvintě, kde je Quebec, prosím tě?
Ríša roztrhal si svetr, má tam díru jako metr.
Svišť sice svisle visel, zasvištěl, svist slyšel sysel.
Tetička se tetelí, teplé té má v posteli.
Urban uhlí kupuje, u uhlíře hubuje.
Veverka ve větvích bývá, větvemi jí vítr kývá.
Xaver v lexikonu našel, že nesmí mít boxer kašel.
Kdybys nebyl býval kýval, nebyl by se mýval hýbal.
Zebru zebou zuby, zubr se zas zubí.&*

#Procvičte si ohebnost svých mluvidel na následujících jazykolamech:

*Strýc Šusta suší švestky.
Naolejuje-li mi to Julie či nenaolejuje-li mi to Julie?
Roli lorda Rolfa hrál Vladimír Leraus.
Šel pštros s pštrosicí a s pštrosáčaty.
Zaželezilo-li se železo či nezaželezilo-li se železo?
U poklopa klika klapla.
Olemujeme-li mu to nebo neolemuje-li mu to?
Náš pan kaplan v kapli plakal.
Rozprostovlasatila-li se dcera krále Nabuchodonozora
či nerozprostovlasatila-li se dcera krále Nabuchodonozora?*

*Je Olivier olivrejovaný nebo neolivrejovaný?
Pokopete-li vy mi to pole nebo nepokopete-li vy mi to pole?
Zalyžařivší si lyžař potkal nezalyžařivší si lyžařku.
Měla babka v kapse vrabce a ten dědek babce vrabce v kapse stisk a ten vrabec
babce v kapse písk.*

*Přemysl Řehořík řezbář byl,
dřeváky ze dřeva tvořil,
při záři zářících zřítelnic
zřejmě se Jiřině kořil.
Denně jí přinášel řeřichy,
řežavé jak záře v záři,
před arkýř připravil žebříky,
přál se hrát při její tváři.
Když záře stříbřila přes střechy,
Přemysl na žebři dřepěl,
překrásné zahořklé říkánky
Jiřině v arkýři připěl.
Při tom však příšerně vykřikl,
zřítíl se s arkýře stříšky,
Jiřina neřád mu s řehotem
přeřtízla v žebříku příčky.
Přemysl hořce se rozrehtal,
příkoří přece však přežil,
Jiřině pomstu přec přísahal,
přímo ji příšerně střežil.&*

#Čtete s náležitou artikulací, vyslovujte pečlivě všechny hlásky:

Pasáček a sluníčko

*Tvůj pejsek, pasáčku, sám stádo spořádá,
kravičku tulačku zažene do stáda.
Tvůj pejsek, pasáčku, je stále na nohou
jak jeden z obláčků, co letí oblohou.
Také ten obláček sem tam se prohání
a slunce pasáček hoví si nad strání.
(F. Hrubín)*

Rýmovačky

*Kovář ková
záře září
plovák plová
tvář se tváří
zvonek zvoní
nebo cinká
tohle přece od malinka
znám
Kouř se kouří
šaty šatí
bouře bouří
trať se tratí*

moji zlatí
místo hračky
já vám
tyhle rýmovačky
dám
(J. Balík)

Šle
Ludva Lichý z Litomyšle
vypůjčil si Vítovy šle.
Vítovi je smutno bez šlí,
tak mu je vrať, Ludvo, chceš-li,
když je Vít z těch, co se bez šlí
prostě nikdy neobešli.
(P. Šrut)

Mlýny
Že se mele v mlýně jenom obilí?
To byste se sakramentsky mylili!
Promluvte si s kaprem nebo s karasem
a budete valit oči úžasem.
Řeknou vám, že mlýny melou hladiny
na víry a napěněné bubliny.
Jak na mlýnské kolo voda naskočí,
zatočí se a hned z toho zdivočí,
takže mlýny vlastně melou také klid,
co chtějí karas a kapr v řece mít.
(M. Kratochvíl)

Na mydlenou
Dva maňásci – mydli mydli –
paličkama se tu mydlí.
Mylda řeže Mydlu –
Mydla mydlí Myldu.
Navzájem si sebe pletou,
kdo je který – nerozpletou.
Pořád se tu takhle perou
oba stejní čerti berou.
Mydla řeže Myldu,
Mylda mydlí Mydlu.
Proč se mydlí – nevědí.
Nespí ani nejedí
Už jim musí v bříšku škvrdlat.
Nadávaj si do pimprlat.
(V. Provazníková)

Brouci
Díval jsem se na brouka,
čekal jsem, až zabrouká.
Hodinu jsem na něj koukal,

*brouk mi ale nezabroukal.
Pak jsem prošel celou louku,
trávou lezlo snad sto brouků,
nad každým jsem chvíli stál
– ani jeden nebroukal!
Na mou duši, v našem kraji
brouci ne a nebroukají.
Proč se broukům říká brouci,
to ví snad jen Vševědoucí.
(M. Kratochvíl)*

*Krutá panna Krahulena
Krutá panna Krahulena,
krhavý zrak, chorý dech,
krutá panna Krahulena
vstává z hrobu v Kralupech.
Krutá panna Krahulena
krkavčí má pařáty,
v černém rouchu zahalená
od hlavy až po paty,
krutá panna Krahulena
v černé noci krákorá,
krutá panna Krahulena
vkrade se k vám do dvora.
Zakrslá a pokroucená
a jako krab krabatá
krutá panna Krahulena
drápe u vás na vrata.
Krutá panna Krahulena
už je tu! Pryč prchejte!!!
Vemte nohy na ramena,
až za vsí je sundejte.
(P. Šrut)*

*Spořící tchořící
„Spoř, tchoříku, spoř,“
řekl tchoři tchoř.
„Dneska čtvrtek, zejtra pátek,
spořme, spořme do prasátek,
ať se nikde netvrdí,
že peníze nesmrdí.
Spoř, tchoříku, spoř!“
(J. Dědeček)*

*Křepelčina večere
Křepelička pod keři
na své děti křepelala,
do keříčku k večeri
křepelátka svolávala.
Seběhly se kolem keře*

*a už sedí u večeře.
A kdo tomu nevěří,
nedostane večeři.
(F. Kábele)*

Sova v lese

*Sova sedí sama v lese,
ve dne spí a nepohne se.
V noci houká: „Vstávej, sýčku!“
Potom spolu při měsíčku
slídí po lese.
Když se měsíc za les schová,
očima si svítí sova,
jídlo shánět začíná.
Pak se sýčkem místo spaní
zasedají ke snídani.
To je hostina!
(F. Kábele)*

Svišti

*Svištěli si svišti
na travnatém hřišti,
na svištišti.
Svištěli si velice
pro své milé svištice,
když jeden z nich při tom sportu
omylem se kousl do rtu.
Co je to pro sviště?
Odejde ze hřiště,
dosviští to příště!
(J. Dědeček)*

Hádka

*Bedřich má rád bez,
Šárka zase šerík,
hádaří se dnes
zas o stejný keřík.
K čemu ale tolik křiku,
co by byl bez bez šeríku,
nebo šerík bez bezu?
Pro dvě snítky vylezu
– bez pro něho, šerík pro ni –
ať vědí, že stejně voní.
(P. Šrut)*

Číhaná

*Často čichá do pekáče,
často chodí na koláče
myška maličká.
Číhá na ni naše kočka,*

až se jednou myšky dočká,
bude honička.

Číhá kočka na myšku,
kotě čeká v pelíšku.

Kočka skočí, čapne myšku,
už ji nese do pelíšku.

(F. Kábele)

Žabák loupežník

Žába leží v kaluži,

má veliký žal,

měla velkou žízalu,

žabák jí ji vzal.

Žába leží v kaluži,

pláče ze žalu,

že má žabák v žaludku

její žízalu.

(F. Kábele)&

#Na závěr artikulačních cvičení si přečtete úryvek ze *Skřípavé pohádky*

Petra Nikla:

Za jarního jitra, když tře se vřes a vrže strom a rosa se třpytí v krajině trav, když právě z průrvy se odkrojí tma, trpělivě pozoruj skřípavý obraz. Jak zrovna procítl, jak čerstvě popraskal. Co kreslil včera skřet, dnes rychle stárne, přes vrásky dřev přebíhá rys... už rýsuje se tvar příštích rýh. Protože zítra přibude mračno čar. Protože skřet pracuje pořád dál! Šero je v říši skřítků a děr, bobrů a bříz. Tak vystrč krk a protři si zrak, nastraž slech a zastři svůj křik! Víc vpravo – tak! Provedu tě přes obraz, tak odrad' strach. V křoví ostře křachlo dřívko – pozor – trn! Přemístil se černý drn. Ostříž přihlíží z korun. Zři, co skrývá šero bříz. Prohlédni skrz křoví, prosoukej se blíž a blíž. Třeba se tu střetneš s pracovitým skřetem. Pst! Skrč rychle břich! Vpravo uzříš zrovna tři: Skříplý otvor skrz otvor zírá, díra svírá tvary výra. Tam zas – škvora skrývá černá škvíra a kdesi v trávě, stranou, vpředu, hranostaj ostří svoji hranu. (...)&

Shrnutí kapitoly

V této kapitole jsou představeny jednotlivé složky mluvní techniky (respirace, fonace a artikulace) – teoretický výklad doplňují soubory cvičení, jež studentům mohou pomoci k praktickému zvládnutí správného dýchání, posazení hlasu a náležité artikulace hlásek.

Součástí podkapitoly 3.3 (Artikulace) je lingvistická klasifikace českých samohlásek a souhlásek.

Kontrolní otázky a úkoly:

Vyjmenujte složky mluvní techniky a stručně je charakterizujte.

Vysvětlete, proč je důležité si vypěstovat dechovou oporu.

Na jakém základě se klasifikují české samohlásky? Umíte znázornit samohlásky do vokalického trojúhelníku?

Vyjmenujte kritéria třídění českých souhlásek a všechny druhy souhlásek podle těchto kritérií.

Otázky k zamyšlení:

Byli jste úspěšní při nácviu jednotlivých fází mluvní techniky?
Uvědomili jste si nezbytnost vypěstování dechové opory a budete pokračovat v jejím nácviu?

Byli jste poučeni o problematice správného dýchání a tvoření hlasu (hlasové výchově) na nižších stupních škol?

Umíte bezchybně vyslovovat všechny české hlásky (bez nářečních vlivů a řečových vad)?

Citovaná a doporučená literatura

Encyklopedický slovník češtiny. Praha: NLN, 2002.

CMÍRALOVÁ, J. *Učte se mluvit*. Brno: Datel, 1992.

ČIHÁK, R. *Anatomie 2*. Praha: Grada Publishing, 2002.

FLEISCHMANN, J., LINC, R. *Anatomie člověka 2*. Praha: SPN, 1964.

FROSTOVÁ, J., VANIAKOVÁ, M. *Základy hlasové výchovy pro učitele I*. Brno: Pedagogická fakulta MU, 1995.

HÁJKOVÁ, E. *Rétorika pro pedagogy*. Praha: Grada, 2011.

HÁLA, B., SOVÁK, M. *Hlas, řeč, sluch*. Praha: SPN, 1962.

HUBÁČEK, J., JANDOVÁ, E., SVOBODOVÁ, D., SVOBODOVÁ, J.

Čeština pro učitele. 4., upravené vydání. b. m.: Vade mecum bohemiae, 2010.

HUSLER, F., RODDOVÁ-MARLINGOVÁ, Y. *Zpěv*. Ostrava: F-Print, 1995.

KRČMOVÁ, M. *Fonetika a fonologie. Zvuková stavba současné češtiny*. Brno: MU, 1992.

KRČMOVÁ, M. *Úvod do fonetiky a fonologie pro bohemisty*. 2., opravené vydání. Ostrava: OU, 2006.

LEWIS, D. *Tao dechu – naučte se správně dýchat*. Praha: Pragma, 2000.

Mluvnice češtiny I. Praha: Academia, 1986.

PALKOVÁ, Z. *Fonetika a fonologie češtiny*. Praha: Karolinum, 1997.

POKORNÁ, J., VRÁNOVÁ, M. *Přehled české výslovnosti*. Praha: Portál, 2007.

Příruční mluvnice češtiny. Praha: NLN, 1995.

VÁLKOVÁ, L., VYSKOČILOVÁ, E. *Hlas individuality. Psychosomatické pojetí hlasové výchovy*. Praha: AMU, 2005.

#4 Hlavní zásady české spisovné výslovnosti (ortoepie)

V této kapitole se dozvíte:

co je ortoepie a ortofonie,
jaké je stylistické rozrůznění spisovné české výslovnosti (tzv. výslovnostní styly),
jaká jsou pravidla výslovnosti hlásek a hláskových seskupení ve slovech domácích,
základní pravidla při výslovnosti přejatých slov,
kam se klade přízvuk v předložkových spojeních,
nejčastější odchylky od norem výslovnosti.

Po jejím prostudování byste měli být schopni:

poučeně hodnotit veřejné mluvené projevy z hlediska ortoepického,
zdokonalit vlastní spisovnou výslovnost.

Klíčová slova kapitoly: ortoepie, výslovnostní styl, výslovnost samohlásek, výslovnost samohláskových skupin, výslovnost souhláskových skupin, asimilace, zjednodušení souhláskové skupiny, vypuštění souhlásky, slovní přízvuk, výslovnost přejatých slov.

Průvodce studiem

Umíte mluvit ortoepicky správně? To si ověříte, pokud si přečtete základní pravidla české spisovné výslovnosti a uděláte praktická cvičení – nezapomeňte při nich na sluchovou kontrolu. Vaše mluva by měla být prosta nářečních vlivů na výslovnost samohlásek, souhláskových skupin a kladení slovního přízvuku a měla by se v ní odrážet vaše poučenost o výslovnosti přejatých slov. Udělejte si čas a nahlédněte do některé z ortoepických příruček – zcela určitě tam pro sebe najdete nějakou novou, užitečnou informaci.

Nauka o spisovné výslovnosti neboli **ortoepie** (z řec. *orthos*, tj. správný, a *epein*, tj. mluvit) je soubor výslovnostních norem (obecně uznávaných zásad a pravidel) platných pro zvukovou podobu spisovného jazyka. Součástí ortoepie je **ortofonie** (z řec. *orthos*, tj. správný, a *fóné*, tj. hlas, mluva), disciplína zabývající se správným tvořením (náležitou podobou) hlásek. Vlastní ortoepie v sobě zahrnuje jednak zásady správného využití ortofonicky tvořených hlásek v proudu řeči (v hláskových spojeních, slovech), jednak pravidla správného přízvukování (slovního i větného), logického členění a modulace souvislé řeči.

Přestože výslovnost spisovné češtiny není tak jednotná a ustálená jako jiné jazykové roviny, byla **kodifikována** („uzákoněna“) základní pravidla výslovnosti slov domácích i přejatých, a to v příručkách *Výslovnost spisovné češtiny I. Výslovnost slov českých* (Praha: Academia, 1967) a *Výslovnost spisovné češtiny. Výslovnost slov přejatých* (Praha: Academia, 1978). Podle kodifikační příručky *Výslovnost spisovné češtiny I* je ortoepická výslovnost „skutečně existující, přirozená a na konvenci založená výslovnost, která jako nedílná součást spisovného jazyka plní jeho celonárodní sdělovací funkci; je to výslovnost uživatelů spisovného jazyka po celém jazykovém území, snažících

se o spisovný projev kultivovaný po všech stránkách, z hlediska výslovnosti tedy prostý zvláštností nářečních, místních a individuálních“².

Česká výslovnostní kodifikační příručka je již bohužel v některých aspektech zastaralá (zejm. v oblasti výslovnosti přejatých slov), není ani běžně dostupná, proto ji může – při neexistenci modernějšího titulu s kodifikační platností – zastoupit např. učebnice Z. Palkové *Fonetika a fonologie češtiny* (zvláště kapitola Ortoepie), *Česká výslovnostní norma* J. Hůrkové, pro poučení o výslovnosti přejatých slov specializované práce V. Strahla nebo J. Zemana a dalších autorů – viz seznam doporučené literatury.

Část pro zájemce

Kodifikační příručka je výsledkem práce **ortoepické komise**, jež byla zřízena v roce 1942 při České akademii věd a umění a na jejíž činnost navázala nová komise Ústavu pro jazyk český Československé akademie věd vzniklé roku 1952. Vydání této příručky bylo završením dlouhodobých snah o vědecké zpracování české výslovnostní normy: v roce 1955 vyšla za redakce prof. Bohuslava **Hály** publikace pojednávající o pravidlech výslovnosti domácích slov s názvem *Výslovnost spisovné češtiny I. Zásady a pravidla. Výslovnost slov českých*, její druhé, přepracované vydání vyšlo r. 1967; druhá část pravidel české spisovné výslovnosti obsahující zásady výslovnosti přejatých slov i poměrně rozsáhlý výslovnostní slovník byla zpracována členy ortoepické komise pod vedením prof. Milana **Romportla** a vydána roku 1978 (*Výslovnost spisovné češtiny. Výslovnost slov přejatých. Výslovnostní slovník.*).

Pokusy o normování nebo kultivování české výslovnosti však můžeme vysledovat již v dávné minulosti: jako první autor zabývající se zvukovou stránkou jazyka a snažící se o sjednocení české výslovnosti bývá uváděn Jan **Hus**, nesoustavně nebo okrajově se této tematiky dotkli také Jan **Blahoslav**, Jan Amos **Komenský** nebo Josef **Dobrovský**. Prvním soustavnějším zpracováním zásad normativní výslovnosti je dílo filozofa Josefa **Durdíka** *Kallilogie čili o výslovnosti* z r. 1873, zvýšenému zájmu se však tato problematika těší až od 20. století – zabývali se jí např. fonetik Antonín **Frinta** nebo lingvisté Miloš **Weingart** a František **Trávníček**. Aby se zamezilo subjektivnímu posuzování výslovnosti, byly ve 30. letech 20. stol. započaty práce na **kolektivním** zpracování pravidel spisovné výslovnosti, jehož se účastnili vybraní jazykovědci Pražského lingvistického kroužku a pracovníci Československého rozhlasu – výsledkem jejich spolupráce bylo několik článků o výslovnosti přejatých slov (otištěných zejm. v časopise Slovo a slovesnost). Soustavného zpracování a kodifikace ortoepické normy se česká veřejnost dočkala až v kolektivní práci *Výslovnost spisovné češtiny*.

V rámci spisovné mluvy můžeme vzhledem ke konkrétní komunikační situaci využít různý stupeň uplatnění (obměny) výslovnostní normy – tzv.

výslovnostní styl; stylistická rozrůzněnost spisovného jazyka se tedy projevuje nejen při výběru jazykových prostředků tvaroslovných, lexikálních nebo syntaktických, ale i ve zvukové rovině. Obvykle se rozlišuje výslovnostní styl (stylová vrstva výslovnosti):

základní (neutrální), tj. způsob výslovnosti ve veřejných projevech neutrálního charakteru (např. ve školách, v médiích, na úřadech, při oficiálních

² *Výslovnost spisovné češtiny I.* Praha: Academia, 1967, s. 10.

jednáních apod.); tato základní výslovnost může být obměňována dvěma směry – buď ke zvlášť pečlivé, nebo ke zběžné výslovnosti;

vyšší (vybraný), tj. zvláště pečlivá výslovnost uplatňovaná např. ve slavnostních projevech, uměleckém přednesu nebo při nepříznivých akustických podmínkách;

nižší (zběžný), tj. běžná výslovnost v každodenním mluvním styku (pokud se při něm užívá spisovné češtiny), který klade na mluvčího menší nároky, připouští jisté odchylky od ortoepické normy (např. při výslovnosti hláskových skupin).

Pravidla spisovné výslovnosti rozdělíme do několika skupin a přiblížíme nejdůležitější z nich:

výslovnost samohlásek

výslovnost samohláskových seskupení

výslovnost souhláskových skupin

slovní přízvuk a přízvuk v předložkových spojeních

výslovnost přejatých slov.

#4.1 Výslovnost samohlásek

Musíme dodržovat náležitou **kvalitu** a **kvantitu** samohlásek – správně artikulovat, mít patřičně nastavená ústa (rty), délku nezkracovat ani neprodlužovat (viz kap. 3.3.1).

Nejčastější **prohřešky při výslovnosti samohlásek** vznikají ledabylou artikulací, nedokonalou prací mluvních orgánů, ale také vlivem nářečí. Přestože je českých samohlásek pouze 5 a souhlásek 25, daleko častěji chybujeme ve výslovnosti samohlásek. Vlivem nesprávné výslovnosti může dojít k záměně významu slov, např. když *Slovinsko* vyslovujeme stejně jako *Slovensko*. (Pro zápis výslovnosti je zde použita zjednodušená podoba fonetického přepisu.)

Velmi častá (a slyšitelná i ve sdělovacích prostředcích, viz níže za kap. 4.3.3 konkrétní příklady z promluv moderátorů veřejnoprávních médií) je otevřená výslovnost samohlásek vlivem obecné češtiny, např. *i* bývá vyslovováno jako *e* (*film* m. *film*, *ledové noviny* m. *lidové noviny*, *já vem* m. *já vím*) nebo jako „pokleslé y“, kdy při artikulaci hlásky *i* poklesá spodní čelist (*fylyp* m. *filip*, *mynistr* m. *ministr*, *já vym* m. *já vím*); výslovnost hlásky *e* se blíží znění *a* (*zalaný* m. *zelený*, *hala* m. *hele*, *chcaš* m. *chceš*); *o* bývá vyslovováno jako *a* (*ca* m. *co*, *dabry* m. *dobry*).

Rozlišování měkkého *i* a tvrdého *y* ve výslovnosti – ve spisovné češtině však vyslovujeme jednu variantu *i*, tzv. *i* střední (máme tedy dvě písmena, ale jednu hlásku). Typické je pro oblast slezských nářečí (tam bývá doprovázeno i krácením délky, např. *smaženy syr* a *řyzek*).

Zúžená výslovnost samohlásek *e* a *i*, typická pro jih Moravy (*co nisisš* m. *co neseš*).

Nedodržování délek samohlásek – zkracování dlouhých (časté ve slezských nářečích, ale i při ledabylé výslovnosti, zejm. v koncových slabikách, např. *myslim*, *nevim*, *domu*, *dolu*, *řikam*, *pani* m. *myslím*, *nevím*, *domů*, *dolů*, *říkám*, *paní*) nebo prodlužování krátkých (*pívo*, *vzádu*, *hódně* m. *pivo*, *vzadu*, *hodně*; kam *deté*, co to *neseté* m. kam *jdete*, co to *nesete*; nářečně (mor.) on *prosíl*, *volál*). Délka samohlásek je v češtině významotvorná, proto musíme náležitě

rozlišovat např. *dráha–drahá, rada–ráda, pili–pílí, dal–dál, cele–celé, z radosti–s radostí, kupuji–kupují* aj.

Redukovaná výslovnost samohlásek (ð), příp. jejich úplné vynechání (*večdr* m. *večer, ostrôva* m. *ostrava, informðční* m. *informační, hlðdají* m. *hledají, pokračvalo* m. *pokračovalo*).

Otevřenou českou výslovnost využil Emanuel Frynta ve své básni **Žalva** (vložil ji do úst želvě, která „nedovedla česky“):

*Šla želva ráno za rosy
a narazila na lva.
Lev pravil: „Dobrý den, kdo jsi?“
„Ta nevidíta? Žalva!“
Lva popadla v tu chvíli zlost
a metal hromy blesky:
„Vždyť je to holá neslušnost!
To nedovedeš česky?“
Želva se hrůzou zachvěla,
podívala se na lva
a slušně odpověděla:
„Tak pramiňte, jsem žalva.“*

#4.2 Výslovnost samohláskových seskupení

Setkají-li se samohlásky vedle sebe (v rámci jednoho slova, ale patřící různým slabikám, nebo na rozhraní slov), vysloví se buď **plynule**, nesplyvavě, nebo s pomocí **vkladného j** či **rázu** (jsou-li dvě sousední samohlásky součástí jedné slabiky, tvoří dvojhlásku, jejíž obě složky vyslovíme plynule).

Vkladné j vyslovujeme ve skupině **i + libovolná samohláska**, a to v kořeni i v koncovkách slov, např. ve slovech *fialka, dialekt, Marie, studium, biologie*, která vyslovíme [*fijalka, dijalekt, marije, studijum, bijologije*].

Ráz je zvuk (značíme ?), který vzniká pevným sevřením hlasivek na počátku artikulace samohlásek. Vyslovuje se automaticky před samohláskou na počátku slova, po pauze. V češtině platí určitá pravidla pro jeho užívání, ovšem nejsou zcela ustálená a navíc záleží na každém mluvčím, jak pečlivě bude vyslovovat a jak často bude rázu užívat. Ráz přispívá ke srozumitelnosti mluvy, zabraňuje splývání slov, má delimitační funkci (zřetelně oddělí slovo začínající samohláskou od slova předcházejícího). Častěji se vyskytuje při pomalejším řečovém tempu, ve vyšším výslovnostním stylu – čím prestižnější, slavnostnější bude náš projev, tím hojněji budeme vyslovovat ráz.

Kodifikace **požaduje** výslovnost s rázem po neslabičných předložkách **k, v, s**, z:

k oknu [*kʔoknu*], ne [*koknu, goknu*]

v únoru [*fʔúnoru*], ne [*fúnoru, vúnoru*]

s otcem [*sʔotcem*], ne [*sotcem, zotcem*]

z Olomouce [*sʔolomouče*], ne [*solomouče, zolomouče*].

V některých dalších případech je užití rázu **fakultativní**, jeho výslovnost se však doporučuje ve veřejných oficiálnějších projevech (zejména proto, aby nedošlo ke splnutí samohlásek).

Ráz se **doporučuje** vyslovit, pokud:

před slovem začínajícím samohláskou předchází nepřízvučné jednoslabičné slovo, např.:

byl unaven [*byl ʔunaven*];

se setkají dvě samohlásky (stejně nebo různé) na hranici předložky a slova nebo předpony a slovtvorného základu:

do Ostravy [*do ʔostravy*]

u ucha [*ʔu ʔuxa*]

pootevřít [*po ʔotevřít*], ale i [*pootevřít*]

nauka [*na ʔuka*], ale i [*nauka*];

se setkají samohlásky na hranici slov:

celá Evropa [*celá ʔevropa*], ale i [*celáevropa*], ne však [*celávropa*]

matka i otec [*matka ʔi ʔotec*], ale i [*matka ʔiotec*], ne např. [*matkajotec*, *matkajíotec*];

se setkají samohlásky na švu složených slov:

modrooká [*modro ʔoká*], ale i [*modrooká*], ne [*modroká*]

severoamerické [*severo ʔamerické*], ale i [*severoamerické*];

před slovem začínajícím samohláskou předchází jiné slovo nebo jednoslabičná předložka či předpona končící souhláskou:

lev odešel [*lef ʔodešel*], ale i [*lefodešel*], ne [*levodešel*]

pod oknem [*pot ʔoknem*], ale i [*podoknem*], ne [*potoknem*]

zorganizovat [*s ʔorganizovat*], ale i [*zorganizovat*]

bezútešný [*bes ʔútešný*], ale i [*bezútešný*], ne [*besútešný*].

Ráz **nevyslovujeme** mezi samohláskami uprostřed přejatých slov:

chaos [*xaos*], ne [*xa ʔos*]

realita [*realita*], ne [*re ʔalita*]

teoretický [*teoretický*], ne [*te ʔoretický*]

poetická [*poetická*], ne [*po ʔetická*]

koala [*koala*], ne [*ko ʔala*].

#Přečtěte báseň M. Kratochvíla *Levandule*, zaměřte se na výslovnost rázu (zejména mezi posledními dvěma slovy závěrečného verše musí být vysloven ráz, signalizující počátek slova začínajícího na samohlásku).

Levandule

„Víš,“ povídám Andule,

„jak voní levandule?“

Začala se usmívat:

„Ty mi chceš tu kytku dát?“

Já však zůstal nad věcí.

Šli jsme v ZOO ke kleci,

kde lev, statný zvířat král,

za mřížemi tvrdě spal.

Přistrčil jsem Anču blíž:

„Čichni k němu přes tu mříž

a pak mi sděl plynule,

jak voní LEV ANDULE!“&

#V následující básni Pavla Šruta je výslovnosti rázu použito k jazykové hře, ne vždy je signálem počátku slova.

Pavo-uk nedo-uk

Nechápu, proč každá moucha

má pavouka za padoucha,

když pavouci prospí líně

celý život v pavučině.

A když někdy pavo-uk

souká nitku po niti,

stejně mouchu nechytí,

protože je nedo-uk.

Koukej, ted' mu do ucha

vlítla drzá mo-ucha!

Tak ho nebuď, ani muk,

spinká dobrák pavo-uk...

i když je to podle much

mizera a pado-uch.&

#4.3 Výslovnost souhláskových skupin

Při výslovnosti souhláskových seskupení (spojení několika souhlásek) může docházet k nejrůznějším změnám: k **asimilacím**, ke **zjednodušení** hláskového seskupení nebo **vynechání** některé z hlásek.

Výjimečně se může do souhláskové skupiny **vložit** samohláska kvůli usnadnění výslovnosti – to je případ číslovek *sedm*, *osm* a jejich odvozenin, které můžeme vyslovovat buď se slabikotvorným *m*, nebo s vkladným *u*:

[*sedm*] i [*sedum*] (ne [*sedm̩*])

[*osm*] i [*osum*] (ne [*osm̩*])

[*sedmáctkrát*] i [*sedumnáctkrát*]

[*osmdesátá*] i [*osumdesátá*].

Hláskové spojení psané *mě* máme vyslovovat *mňe*, nikoliv *mje* (jde o lokální, nářeční (archaickou) výslovnost, která není považována za normativní):

[*mňesto*], ne [*mjesto*]

[*mňesíc*], ne [*mjesíc*]

[*zmňeňit*], ne [*zmjeňit*].

#4.3.1 Asimilace

Nejčastějším typem změn jsou takové, jimiž se vyrovnávají rozdíly v artikulaci jednotlivých souhlásek v seskupení, tzv. **asimilace (spodoby)**. Hlávky se sobě navzájem přizpůsobují ve **znělosti, způsobu artikulace** nebo **místě artikulace**. Znělostní asimilace mohou probíhat v souhláskových skupinách v jednotlivých slovech i na rozhraní dvou slov, artikulace pouze v rámci jednotlivých slov.

Běžná je **asimilace znělosti** – převažuje její **zpětný (regresivní)** průběh, při němž poslední souhláska v souhláskové skupině ovlivní svou znělostí hlásku/hlávky předcházející, znělost v seskupení se sjednotí (kvůli snazší výslovnosti):

kdo vyslovíme [*gdo*] – poslední souhláska v seskupení *kd*, zde znělé *d*, ovlivní předchozí neznělé *k*, vysloví se jeho znělý protějšek *g*, znělost v souhláskovém

seskupení se vyrovnala; ovlivnění hlásek proběhlo směrem zezadu dopředu, proto se tento typ spodoby nazývá **zpětná asimilace znělosti**;

vztah vyslovíme [fstax] – neznělé *t*, poslední hláska v souhláskové skupině, ovlivnilo předcházející souhlásky *vz*, vysloví se jejich neznělé protějšky *fs*; současně na konci slova vyslovíme neznělou souhlásku – zde [x], neznělý protějšek souhlásky *h*, a to v důsledku **koncové asimilace znělosti** (tj. ztráta znělosti párových znělých souhlásek na konci slov před pauzou).

Postupná (progresivní) znělostní asimilace může proběhnout ve skupině psané *sh*:

shoda, shon vyslovíme [sxoda, sxon] – první hláska v seskupení, neznělé *s*, ovlivní hlásku následující, která se také vysloví nezněle; toto souhláskové seskupení se však může zároveň vyslovit i jako *zh* [zhoda, zhon] – proběhne zpětná asimilace znělosti; obojí výslovnost je považována za spisovnou (neznělá převažuje v Čechách, znělá na Moravě); slova *shora, shůry, shluk* se vyslovují pouze zněle – [zhora, zhůri, zhluk].

Asimilace místa artikulace (vzájemné přizpůsobení souhlásek tvořených na jiném místě v dutině ústní) probíhá v souhláskových seskupeních *nk/ng* (zde je závazná) nebo *mv/mf* (zde může proběhnout, ale nemusí):

banka, tango: výslovnost dásňového *n* je ovlivněna následujícím zadopatrovým *k/g* – vyslovíme *zadopatrové n* [baŋka, taŋgo]; k této změně nedochází na slovním rozhraní, proto vyslovíme [pan král], nikoli [paŋ král];

tramvaj, komfort: obouretné *m* je ovlivněno retozubným *v/f* – vyslovíme *retozubné m* [traɱvaj, koɱfort]; možná je však i výslovnost s obouretným *m* – [tramvaj, komfort].

Asimilace artikulačního způsobu může proběhnout uvnitř slov (nikoli na hranici slov nebo předpony) např. v seskupeních závěrových hlásek *t, d* s úžinovými *s, š, z* nebo *ž* (*ts/ds, tš/dš, tz/dz, dž*) – výsledkem je výslovnost polozávěrových hlásek *c, č, ž* nebo *č* (vedle výslovnosti plné):

dětský: vyslovíme [d'etskí] i [d'eckí]

lidský: vyslovíme [litskí] i [lickí]

větší: vyslovíme [vjetší] i [vječí]

podzim: vyslovíme [podzim] i [požim].

Výše uvedené typy asimilací probíhají ve spisovné výslovnosti, časté jsou však také spodoby vyvolané nářečními vlivy nebo ledabylou artikulací. **Nesprávné** jsou asimilace následujícího typu:

[tfar] m. [tvar], [kfalita] m. [kvalita], [sfetr] m. [svetr], [poxfala] m. [poxvala]

(nářeční progresivní asimilace znělosti); [gvúli] m. [kvúli], [gvečeru] m.

[kvečeru] (nářeční regresivní asimilace znělosti; **souhláska v** má zvláštní

postavení v asimilaci znělosti: běžně jí **podléhá**, jako např. ve slově [poléfka],

ale sama ji **nepůsobí** – v tomto ohledu se chová stejně jako nepárové souhlásky);

[píščití] m. [písčití], [roščílit se] m. [rosčílit se], [ščítat] m. [sčítat], [ščásti] m.

[sčásti], [roščarovaní] m. [rosčarovaní], [roščesat] m. [rosčesat] apod.

(nesprávná asimilace místa artikulace sykavek ostrých a tupých).

#4.3.2 Zjednodušení souhláskové skupiny

Spisovná výslovnost připouští možnost **zjednodušení dvou souhlásek stejných nebo lišících se znělostí** uvnitř slova (v kmeni nebo na morfologickém švu):

panna: [pana]

Anna: [ana]
kamenný: [kamení]
měkký: [mňekí]
bezstarostná: [bestarostná]
vyšší: [višší] i [viši]
babiččin: [babiččin] i [babičin]
pražští: [prašťí] i [prašščí].

Nezjednodušujeme však pro uchování významu, na rozhraní slov, ve složeninách nebo v imperativních tvarech na *-me*: vyslovujeme tedy [poddaní] (x podaný), [racci] (x raci), [nejjasnější] (x nejasnější, tj. méně jasný), [pan novák] (ne [panovák]), [před domem] (ne [předomem]), [dvojjaziční] (ne [dvojzaziční]), [uvjedomme si] (ne [uvjedome si]).

#4.3.3 Vypuštění souhlásky

Vynechání hlásky ze souhláskové skupiny je možné jen v několika případech: ve slovech *srdce*, *dcera*, *ctnost*, *egyptský*, která vyslovíme buď s celým souhláskovým seskupením (ve vyšším stylu, při recitaci), nebo zjednodušeně (v neutrální řeči):

[srce] i [srtce]
[cera] i [tcera]
[ctnost] i [cnost]
[egiptskí] i [egipskí];

ve tvarech slovesa *být* (jsem, jsi, jsme, jste, jsou), pokud jsou součástí složeného slovesného tvaru:

[přišel sem] i [přišel jsem]
[viděli sme] i [viděli jsme] (ne [viděli zme])
[zvítězili ste] i [zvítězili jste];

pokud je ovšem sloveso *být* plnovýznamové nebo stojí-li na počátku věty, hlásky *j* se zachovává (Myslím, tedy *jsem*. Já už tady *jsem*! *Jsi* to skutečně ty?).

V jiných případech je **vypuštění** souhlásky **nežádoucí**, vyslovujeme tedy plně např.:

[jméno], ne [méno]
[přijdu], ne [přidu]
[hřbitof], ne [řbitof]
[tkaňička], ne [kaňička]
[která], ne [kerá]
[zvláštňí], ne [zláštňí, zlášňí]
[prázdné] (ve zběžné výslovnosti možno i [prázne]).

U moderátorů a redaktorů zpravodajských a publicistických pořadů veřejnoprávního rozhlasu a televize jsou nejčastějšími prohřešky proti ortoepické normě nesprávná výslovnost hlásek a jejich seskupení: příliš otevřená nebo redukováná výslovnost samohlásek, nedodržování jejich délky, nesprávná artikulace souhlásek a souhláskových skupin, vynechávání hlásek – vše vlivem řečových vad, nářečí nebo ledabylé mluvy (o jejich nedostacích prozodických viz kap. 4.2.1). Dané konstatování doložíme několika konkrétními příklady zachycenými na stanicích Radiožurnál, Český rozhlas Ostrava a televizních kanálech ČT1 a ČT24 (zapisujeme je zjednodušenou, nikoli vědeckou fonetickou transkripcí):

Nesprávná výslovnost samohlásek (vlivem obecné češtiny nebo ledabylé

artikulace mluvího):

otevřená výslovnost samohlásek, např. *i* bývá vyslovováno jako *e* (v *našech kenech dou tři české nové felme* místo v našich kinech jdou filmy, *ledové noviny* m. lidové noviny, *fenalysté* m. finalisté, *segnalyzuje* m. signalizuje, *mestroství světa* m. mistroství, *nepředal se k žádné skupině* m. nepřidal se, *převítali jsme* m. přivítali, *rozvaleny domu* m. rozvaliny, *konfлект* m. konflikt, *případ je poletovsky motivován* m. politicky, *epedemyje slentafky* m. epidemie slintafky) nebo jako „pokleslé y“, kdy při artikulaci hlásky *i* poklesá spodní čelist (*mynustr* m. ministr, *já vym* m. já vím, *v kyňe ve fylmech* m. v kině ve filmech, *fynance* m. finance, *třycet mynut* m. třicet minut);

výslovnost hlásky *e* se blíží znění *a*, někdy až k širokému otevřenému *ä* (*lavice uspěla s návrhem na úpravu poplatků* m. levice, *okolnosti našťestí zatím nejsou známy* m. okolnosti nešťestí, *zalaná vlna* m. zelená, *posluchače budeme lákat* m. lákat);

o bývá vyslovováno jako *a* (*dabry* m. dobrý, *cukravinky* m. cukrovinky), příp. *i* jinak vlivem nedostatečného rozevření a zaokrouhlení úst (*pevodí Vltavy* m. povodí, *usum usub* m. osum osob, *pupulárňi* m. populárňi, *práce kontrulorů* m. kontrolorů, *informace u ovzduší* m. o ovzduší, *udvolat se* m. odvolat se, *ukresní soud* m. okresní, *ustrava* m. ostrava, *uny samy* m. ony samy);

v důsledku nesprávné výslovnosti samohlásek dochází často ke změně významu slov, což znesnadňuje porozumění vnímaného textu: srov. např. *skladatele zavraždil sen jeho manželky* (m. syn), *fenky jsou oslabeny* (m. Finky jsou oslabeny), *dorazili vlakem na nádraží* (m. vlakem), *krásný podzemní den* (m. podzimní), *rekonstrukce historického mostu* (m. historického), *spolupráce s ledovci* (m. lidovci), *školy bodují nová hřiště* (m. budují), *policie zatkla převaděče* (m. převaděče), *maďarský forent a slovanská korona* (m. forint a slovenská koruna), *studenti se přihlásili v hojném počtu* (m. přihlásili), *papež přijel kněze obviněného ze zneužívání dětí* (m. přijal), *hledáte-li další informace, klekněte si na náš web* (m. klikněte), *instituce se mají stát líp ředitelné* (m. říditelné); tentýž jev vede k záměně reflexiv *si/se*: slyšíme-li kupř. „*lyžaři se...*“, v naší mysli vzniknou jisté asociace, začneme předjímat, domýšlet, co *se* lyžaři např. chystají udělat, ale když je pak sdělení dopovězeno, že „*se užívají sněhu*“ (m. *si* užívají), můžeme cítit zklamání, protože naše očekávání vývoje repliky nebylo naplněno; stejně tak v případě promluvy „*doporučujeme, aby se rodiče s prvňáčky cestu do školy předem prošli*“.

Nesprávná výslovnost souhlásek (vlivem řečových vad nebo nesprávné artikulace):

častý je lambdacismus a sigmatismus, vyskytuje se též rotacismus, ojedinele i rotacismus bohemicus.

Vynechávání hlásek:

vynechání samohlásek (nebo jejich redukováná výslovnost, značíme \varnothing): *akademje věd* m. akademije, *metrologové* m. meteorologové, *mistrovství pokračovalo* m. pokračovalo, *prezident vruje před terorismem* m. varuje, *vláda projdnala* m. projednala, *dobry večer* m. večer, *Baník ostrava* m. ostrava, *regijonální zprávy* m. regijonální);

vynechání souhlásek (nesprávné zjednodušení souhláskové skupiny): *ekskuzivně na Radiožurnálu* m. eksklusivně, *roslas* m. rozhlas, *poroňice* m. porodnice, *rozhodla havička* m. hlavička, *v městských bytech* m. městských/měsckých, *pamáce jejich kamarádek* m. památce, *v Jindřichově*

hraci m. hratci, bude dva a šest stupňů m. dva aš šest, jesi m. jestli, průvod skočí na náměstí Republiky m. skončí, vjerci zjistili m. vjetci zjistili (vědci zjistili).

#Čtete se správnou výslovností následující texty.

Krtek

*Minulý čtvrtek
šel po mně krtek,
že jsem mu, potvoře,
jen taktak utek.
Vylezl ze země
dva kroky vedle mě
a tak až tajemně
vám si mě změřil
od hlavy k lopatě –
a já mu, proklatě,
vždycky tak věřil!
(E. Frynta)*

Profesor

*Pan profesor studuje hýly
a rozličné škodlivé býlí,
a říkává prý:
I studovaný
se častokrát nepěkně zmýlí.
Má předobré srdce i hlavu,
a proto má v ulici slávu,
a nemine den
a některá z žen
ho chválí, když kupuje kávu:
„Von profesor študuje hejly
a různý to škodlivý bejlí,
a říkává prej:
I študovanej
se kolikrát vošklivě zmejlí.“
(E. Frynta)*

Podzim

*Jak je ten podzim smutný,
teskný a přeukrutný –
rve vítr listí z akátů,
zvedáme límce kabátů
a lije jako z putny.
Jak je ta zima krutá,
je tma, jen táhne čtvrtá,
vážem si šály na uzly,
rybník je celý zamrzlý
a mračna šedožlutá.
Jak je ta vesna děsná –
jezevce budí ze sna,*

otvírá hrdla skřivanů,
oráče honí z divanů
a ztuhlé včelky z česna.
Jak je to léto strašné –
vysychá voda v kašně,
musí se sklízet obilí,
vlaštovky žerou motýly
a silnice jsou prašné.
A v tom je také řešení
a smysl této básně –
že i když se to necení,
je na podzim a v jeseni
prachsakramentsky krásně.
(E. Frynta)

Kytice

Zemřela matka a do hrobu dána,
sirotky po ní zůstaly;
i přicházely každičké ráno
a matičku svou hledaly.
I zželelo se matce milých dětí;
duše její se vrátila
a vtělila se v drobnolistý kvítek,
jímž mohylu svou pokryla.
Poznaly dítky matičku po dechu,
poznaly ji a plesaly;
a prostý kvítek, v něm majíc útěchu,
mateřídouškou nazvaly. –
Mateřídouško vlasti naší milé,
vy prosté naše pověsti,
natrhal jsem tě na dávné mohyle –
komu mám tebe přinéstí?
Ve skrovnou já tě kytici zavážu,
ozdobně stužkou ovinu;
do širých zemí cestu ti ukážu,
kde příbuznou máš rodinu.
Snad že se najde dcera mateřina,
jíž mile dech tvůj zavoní;
snad že i najdeš některého syna,
jenž k tobě srdce nakloní!
(K. J. Erben)&

#4.4 Slovní přízvuk, přízvuk v předložkových spojeních

Slovní přízvuk je v češtině vždy na **první slabice** slova a obvykle také na **předložce** v předložkovém spojení. Při čtení textů však předložky často chybně přízvuk nenesou, bývají výslovnostně odděleny od slova následujícího, přestože s ním tvoří jeden přízvukový celek (takt); také vlivem slezského dialektu dochází k nesprávnému umístění přízvuku na předposlední slabiku slov nebo předložkových spojení (*pojede do ostravy* m. *pojede do ostravy*). Chybné kladení slovního přízvuku má za následek porušení rytmu české řeči.

Pouze ojediněle mohou být některá jednoslabičná slova **nepřízvučná**, přiklánějí se ke slovu předcházejícímu nebo následujícímu a vytvářejí s ním jeden přízvukový takt (rytmický celek) – jsou to tzv. **předklonky** a **příklonky**. Příklonkami bývají např. krátké tvary zájmen (*mi, ho, mu*), zvrtné morfy (*se, si*) nebo tvary pomocného slovesa být (*jsem, jsi, bych*); předklonky jsou nepřízvučná slova po pauze, která předcházejí slovům přízvučným (např. spojky, navazovací částice, odkazovací zájmena, ojediněle plnovýznamové slovo – např. *pan novák*).

#4.4.1 Přízvuk v předložkových spojeních

Ortoepická norma uvádí několik zásad, které se týkají přízvukování předložek. Základní pravidlo zní:

ve slovních spojeních **pravých/původních jednoslabičných předložek** (např. před, nad, za, pod, na, ve apod.) se jmény (podstatnými, přídavnými, zájmeny), jež předložka řídí, nese přízvuk **předložka** (přízvuk značíme tučným písmem): *jde do lesa, je unavený po těžké práci, stojí před námi, odešli ze školy, vyletěl nad mraky*.

Přízvuk se může **přesunout** z předložky na následující slovo, pokud: za předložkou stojí slovo dlouhé (většinou čtyř- a víceslabičné): *Stalo se to na nejnebezpečnějším úseku dálnice*.

je následujícím slovem slovo nesklonné (většinou příslovce), které předložka neřídí: *Stalo se to na velmi nebezpečném místě*.

chceme toto následující slovo silně zdůraznit (např. při srovnání, silném citovém zaujetí): *Stalo se to na tomto místě*.

Nepřavé/nepůvodní jednoslabičné předložky (např. kol, krom, dle, skrz ad.) většinou přízvuk **nemívají**: *skrz prsty, krom tebe*.

Nepřavé předložky **dvojslabičné** však již **nesou** přízvuk na své první slabice stejně jako ostatní dvojslabičná slova: *kromě tebe, kolem domu*.

#Čtete s náležitou výslovností všech hlásek a zároveň nezapomeňte na správné umístění přízvuků!

Básnička o větru

Fouká si

fouká si

jak se mu zalíbí

medvěda zalechtá

motýla políbí

plotem se protáhne

povoží po střeše

rozcuchá obilí

trávu zas učeše

zátoce nafouká

vlny a lokýnky

v balkónech otře se

maminkám o plínky

pustí se za vlakem

za pánem s ruksakem

za broukem

za myškou

za dívkou Františkou

za klukem Lojzíkem
co jede s vozíkem
tunelem proběhne
proletí komínem
potom se zatočí
na poli nad kmínem
nad řepou
nad mákem
nad čapím zobákem
nad růží
nad šípkem
který ho popíchá...
A když se unaví
a trochu zadýchá
pro novou sílu hned
do lesa pospíchá
pod břízku
pod jedli
pod smrček malý
jak pytel brambor
se do mechu svalí
a co pak udělá
to dobře víme –
buď se dá do spaní
anebo dříme
buď se dá do spaní
anebo zívá
tak jako po práci
odpočívá
(J. Balík)

Na plotně v kastrólu (zkráceno)

Na plotně v kastrólu
zapraskal omastek
A já jsem
dostal vztek
na celý svět
Na plotnu
na kastról
na kuchyň
na máslo
Na mámu
na tátu
na hlávku salátu
Na hrušky
na jabka
na draky
v pohádkách
Na svetry
na džíny

na všechny množiny
Na zdraví
na nemoc
na píli
na lenost
(J. Weinberger)
&

#4.5 Výslovnost přejatých slov

Pravidla spisovné výslovnosti přejatých slov nejsou tak ustálená jako u slov domácích (problémy přináší zejména výslovnost vlastních jmen osobních a zeměpisných), při pochybách je vhodné nahlédnout do výslovnostní kodifikační příručky, příp. do jiné (novější) odborné literatury, která tuto problematiku alespoň částečně zahrnuje (např. *Pravidla českého pravopisu*, *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*, různé slovníky cizích slov), nebo do specializovaných prací V. Strahla, J. Zemana a dalších (viz seznam doporučené literatury).

Pro výslovnost přejatých slov platí **základní pravidlo**:

vycházíme z výslovnosti (nikoli z pravopisu) **daného jazyka, ale s českou artikulací hlásek a s českým přízvukem** – hlásky, které čeština nemá, se nahrazují nejbližšími hláskami českými, a přízvuk se přesouvá na první slabiku (pochází-li slovo z jazyka s přízvuky na jiných slabikách).

(Výslovnost některých slov je však, v rozporu s tímto základním pravidlem, založena na grafické podobě, jako např. fotbal.)

Nahrazují se např. tyto hlásky:

zaokrouhlené samohlásky *ö, ü* nezaokrouhlenými *e, i* – [*rentgen*];
nosové samohlásky spojením příslušné nenosové samohlásky s nosní souhláskou *n, m* – [*pardon*];
obouretné *v* retozubným *v* – [*vilijem*].

Z dalších zásad uvádíme alespoň nejdůležitější:

Samohláska **i** **neměkčí d, t, n** – [*diktát*], ne [*d'iktát*]; [*ministr*], ne [*miñistr*]; nesprávné měkčení je možno někdy zaslechnout u mluvčích pocházejících ze slezské nářeční oblasti, např. [*moňika šla do ord'inance*].

Spojení samohlásek:

uvnitř základu slov patřící různým slabikám, např. *ea, ae, ao, oa* aj. (v této pozici je jasným příznakem cizosti slova, v češtině se setkávají pouze na hranici předpony a základu nebo na švu složeniny), nevyslovujeme s rázem, např. [*meandr, aorta, koala, ideál, teorie, realita*];

v rámci jedné slabiky je dvojhláskou: *au* (*auto*), *eu* (*euforie*);

v některých případech (např. *ia, io, ie*) se vyslovuje s vkladným *j* – [*dijeta*].

K problémovým jevům patří správné užívání **délky samohlásek** (v pravopise i ve výslovnosti) – doporučujeme seznámit se s ním v odborné literatuře. Délka se píše jen někdy, v některých zakončeních se píše samohláska krátká, ale má se vyslovovat dlouhá (např. dlouhá výslovnost přípony *-ura*: [*kultúra*]), u některých typů přípon bylo zavedeno psaní dublet (tedy i dvojí výslovnost), délka mívá i rozlišovací schopnost (*nota–nóta, lama–láma*).

Další problémovou oblastí je **výslovnost s/z** za původní psané *s*: progresivní je výslovnost *z*, a to i v případech, kdy by podle původu slov mělo být *s* – např. *renesance, disertace, resort, diskuse, režisér* (v těchto slovech byl *Pravidly českého pravopisu* v r. 1993 zaveden dvojí pravopis, tedy např. *renesance i*

renezance) – vyslovované *s* však patří vyššímu stylu. (Posledními *Pravidly českého pravopisu* (1993) a jejich *Dodatkem* (1994) byly zavedeny častější dublety i u dalších výrazů.)

Souhlásky k/g: ke kolísání dochází v přejatých slovech s hláskou *k*, výslovnostní dublety jsou připuštěny pouze u slov [*inkoust/ingoust*], [*plakát/plagát*], [*akát/agát*], [*krejcar/grejcar*], jinak musíme vyslovit pouze *k*, jako např. ve slovech *demokracie*, *frekvence*, *motocykl*, *dekret*, *balkón* aj.

Výslovnost **psaného x** podléhá pravidelné asimilaci znělosti:

znělé *gz* – [*egzhibice*, *egzhumace*]; též ve slovech začínajících skupinou *ex-* před samohláskou, pokud již není pocíťována jako předpona – např.

[*egzistence*, *egzil*, *egzemplář*];

v dalších případech neznělé *ks* – [*eksport*, *ekscelovat*, *ekstrém*; *prakse*, *maksipes*; *eksministr*, *eksadmirál*].

Výslovnost ve shodě s pravopisem: **sch**, nikoli *š* – [*ischijas*], ne [*išijas*];

sp, **st**, **sk** – [*studovat*, *sport*, *spekulovat*, *skandál*], nesprávně, expresivně [*študovat*, *špekulovat*, *škandál*].

Původní výslovnost jazyka, z něhož výrazy přejímáme, zachováváme pouze tehdy, říkáme-li doslovné citáty nebo ustálená rčení:

doktor honoris causa – [*doktor honóris kauzá*]

fair play – [*férplej*]

en face – [*ánfas*].

#Přečtete správně níže uvedená přejatá slova, v případě pochybností výslovnost ověřte v odborných příručkách (zejm. u vlastních jmen a zeměpisných názvů):

literatura, *milion*, *archivní*, *genitiv*, *feminina*, *demokracie*, *dekret*, *schematický*, *exhibicionista*, *disertace*, *renesance*, *diskuse*, *režisér*, *humanismus*, *exministr*, *personifikace*, *konkursní*; *enfant terrible*, *curriculum vitae*; *concerto grosso*, *mezzoforte*, *adagio*;

Charles Perrault, *Antoine de Saint-Exupéry*, *Jules Verne*, *Victor Hugo*,

William Shakespeare, *J. R. R. Tolkien*, *Margaret Thatcherová*;

Brighton, *Calais*, *Dachstein*, *Demänová*, *Göteborg*, *Los Angeles*, *Mount*

Everest, *Provence*, *Rio de Janeiro*, *Quebec*, *Saint-Tropez*, *Titicaca*, *Toulouse*,

Vancouver, *Wales*, *Washington*, *Yucatan*.&

Shrnutí kapitoly

Kapitola obsahuje přehled nejdůležitějších pravidel české spisovné výslovnosti slov domácích i přejatých.

Jednotlivé zásady jsou představeny v rámci zastřešujících tematických podkapitol – výslovnost samohlásek, výslovnost samohláskových skupin, výslovnost souhláskových skupin, slovní přízvuk a přízvuk v předložkovém spojení, výslovnost přejatých slov.

Kontrolní otázky a úkoly:

Čím se zabývá ortoepie – nauka o spisovné výslovnosti?

Uveďte název české výslovnostní kodifikační příručky. Jaké jiné publikace

můžete využít pro ověření zásad spisovné výslovnosti slov českých i přejatých?

Co je *ráz*? Kdy je nutné jej vyslovit a kdy je jeho realizace fakultativní, příp. nepatřičná?

Co je *asimilace* (spodobá)? Vyjmenujte druhy asimilací, vysvětlete jejich podstatu a uveďte příklady souhláskových seskupení, v nichž k jednotlivým spodobám dochází (může dojít).

Kdy se ve výslovnosti zjednodušuje souhlásková skupina?

Kdy je možné vypustit hlásku *j* na počátku slova?

V jakých případech se přesouvá slovní přízvuk z předložky na následující slovo?

Jakými pravidly se řídíme při výslovnosti přejatých slov?

Úkoly k textu

Nahlédněte (alespoň v knihovně nebo studovně) do libovolné příručky, která pojednává o pravidlech české spisovné výslovnosti – určitě v ní objevíte užitečné informace.

Otázky k zamyšlení:

Zamýšleli jste se nad kvalitou své výslovnosti? Umíte správně vyslovit všechny hlásky? Myslíte si, že dovedete mluvit bez výrazných ortoepických prohřešků?

Byli jste na nižších stupních škol poučeni o zásadách spisovné výslovnosti?

Citovaná a doporučená literatura

Encyklopedický slovník češtiny. Praha: NLN, 2002.

HONZÁKOVÁ, M., HONZÁK, F., ROMPORTL, M. *Čtete je správně? Slovníček k výslovnosti cizích jmen*. 3., doplněné a upravené vydání. Praha: Albatros, 2004.

HŮRKOVÁ, J. *Česká výslovnostní norma*. Praha: Scientia, 1995.

KRAUS, J. a kol. *Nový akademický slovník cizích slov*. Praha: Academia, 2005.

KRČMOVÁ, M. *Fonetika a fonologie. Zvuková stavba současné češtiny*. Brno: MU, 1992.

KRČMOVÁ, M. *Úvod do fonetiky a fonologie pro bohemisty*. 2., opravené vydání. Ostrava: OU, 2006.

KROBOTOVÁ, M. *Spisovná výslovnost a kultura mluveného projevu*. Olomouc: UP, 2000.

Mluvnice češtiny I. Praha: Academia, 1986.

LINHART, J. *Slovník cizích slov pro nové století*. Praha: Nakladatelství Jiří Švejda, 2010.

LUKAVSKÝ, R. *Kultura mluveného slova*. Praha: AMU, 2000.

PALKOVÁ, Z. *Fonetika a fonologie češtiny*. Praha: Karolinum, 1997.

Pravidla českého pravopisu (s Dodatkem MŠMT). Praha: Academia, 2005². („akademické vydání“)

Pravidla českého pravopisu. Školní vydání včetně Dodatku. Praha: Fortuna, 1999. (a novější vydání)

Příruční mluvnice češtiny. Praha: NLN, 1995.

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Praha: Academia, 2005⁴.

STRAHL, V. *Klíč k výslovnosti cizích vlastních jmen v češtině*. Praha, Karolinum, 1999.

Výslovnost spisovné češtiny I. Výslovnost slov českých. Praha: Academia, 1967.

Výslovnost spisovné češtiny. Výslovnost slov přejatých. Praha: Academia, 1978.

-
- KUČERA, J., ZEMAN, J. *Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině. Anglická osobní jména*. Hradec Králové: Gaudeamus, 1998.
- ZEMAN, J. *Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině 2. Severská osobní jména*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2000.
- ZEMAN, J. *Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině 3. Románská osobní jména*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2002.
- ZEMAN, J. *Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině 4. Francouzská osobní jména*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2003.
- ZEMAN, J. *Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině 5. Italská, holandská a albánská osobní jména*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2005.
- ZEMAN, J. *Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině 6. Polská, maďarská, estonská a latinská osobní jména*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2007.
- ZEMAN, J. *Základy české ortoepie*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2008.

#5 Zvukové prostředky souvislé řeči

V této kapitole se dozvíte:

jak se mluvené projevy člení a zvukově obměňují,
co je frázování (členění řeči na promluvové úseky),
co je větný přízvuk,
jaké užíváme modulační prostředky,
základní intonační typy českých vět.

Po jejím prostudování byste měli být schopni:

logicky členit a modulovat svou řeč,
zvýšit srozumitelnost a zvukovou kvalitu svých souvislých projevů (zejména čtených).

Klíčová slova kapitoly: frázování, promluvový úsek (kólon), přízvukový takt, pauza, větný přízvuk, modulace, intonace, síla hlasu, tempo řeči, barva hlasu, kadence, antikadence, polokadence.

Průvodce studiem

V této poslední prakticky zaměřené kapitole si procvičíte svou schopnost uplatňovat větné zvukové prostředky k logickému členění a modulování řeči, a to nejdříve na dílčích cvičeních, posléze na souvislých textech. Kromě sluchové kontroly můžete využít i nahrávky na diktafon, které vás při zpětném poslechu upozorní na intonační odchylky nebo nesprávné kladení logických přízvuků a pauz.

Aby náš projev mohl být hodnocen jako zajímavý, přehledný, jasný, srozumitelný, výstižný a účinný, nestačí ovládnout pouze zásady mluvní techniky a spisovné výslovnosti – svou řeč musíme zároveň zvukově obměňovat (modulovat) a členit na logické celky (frázovat). Souboru těchto prostředků se říká prostředky zvukové neboli prozodické (suprasegmentální).

#5.1 Frázování

Frázování znamená členění řeči na menší, přehlednější celky. Tyto logické **větné (promluvové) úseky** (neboli **kóla**; 1. pád sg. N kólon, 2. pád sg. kóla) jsou ohraničeny **pauzami** (důležitý je požadavek, aby se pauza nutná pro nádech kryla s pauzou logickou, tedy abychom se nenadechovali na nevhodných místech) a jsou složeny z menších rytmických jednotek řeči, **mluvních** (přízvukových) **taktů**, v nichž se poměrně pravidelně střídají přízvučné a nepřízvučné slabiky. Každé kólon (logický větný úsek) se obvykle skládá z 2–5 mluvnických taktů.

@**Příklad** (pod příkladovými větami odstraněny značky pro přízvučné a nepřízvučné slabiky):

Tažní ptáci odletěli.

Tento promluvový úsek je tvořen třemi mluvnickými takty.

Tažní ptáci odletěli na jih.

Promluvový úsek je tvořen čtyřmi mluvnickými takty.

Tažní ptáci odletěli na jih, přečkají tam zimu.

Výpověď je tvořena dvěma promluhovými úseky, vzájemně oddělenými pauzou. První logický celek se skládá ze čtyř mluvnických taktů, druhý ze dvou.

Kromě umístování logických pauz je důležitým prvkem také kladení významového, **větného přízvuku** (důrazu) – leží na významovém jádru, logicky nejdůležitějším slově každého promluvového úseku; většinou bývá na posledním slově těchto celků, ale např. při srovnávání, zdůrazňování může být umístěn i na jiných slovech tak, aby to vyhovovalo logice komunikační situace. (Rozlišujeme **přízvuk slovní**, který je v češtině umístěn na první slabice plnovýznamového slova, a **přízvuk větný**, logický.)

Příklad:

I jednoduchou větu můžeme pronést několika způsoby v závislosti na umístění větného přízvuku (je vyznačen tučným písmem) – budou odpovídat různým komunikačním situacím:

Já & jsem upekla tento dort. (já a nikdo jiný)
Já jsem **Supekla** & tento dort. (skutečně jsem to udělala)
Já jsem upekla **\$tento** & dort. (tento dort, ne jiný)

Zítřa **\$pojedeme** & domů. (uděláme to)
Zítřa pojedeme **\$domů** &. (ne jinam)
\$Zítřa & pojedeme domů. (ne jindy)

Názorný text pro nácvik kladení logických přízvuků uvádí ve své knize Radovan Lukavský (*Kultura mluveného slova*, s. 43) – využijeme ho pro vlastní cvičení a zkusíme text nahlas přečíst se správným přízvukováním (tučně vytištěná slova nesou logický přízvuk, přečteme je s důrazem):

Na věšáku visel otcův **\$klobouk** &. Když si jej kdosi bral, řekl jsem:
„Promiňte, to je **\$otcův** & klobouk!“ „To je **\$můj** & klobouk,“ odpověděl.
„Znám přece klobouk svého **\$otce** &“, trval jsem na svém, „a vy jste nepoctivý **\$člověk** &.“ „Jsem **\$pocitivý** & člověk!“ „Jak se zdá, **\$nejste** & poctivý člověk!“ „Říkám, že **\$jsem** & poctivý člověk!“ „Vás odněkud znám,“ vmísil se do rozhovoru **\$třetí** & muž, „nejste vy František **\$Novák** &? Setkali jsme se na místním **\$úřadu** & – v pondělí prvního **\$června** &!“ „Bylo to **\$na okresním** & úřadu a bylo **\$úterý** & prvního...vlastně **\$druhého** & června. V každém případě se jmenuju **\$Josef** & Novák!“

Obvykle nemáme problémy při pronášení vlastních projevů, nedostatky se však vyskytují v případech, kdy reprodukuje cizí text. Zejména máme-li nahlas číst text jiného autora, musíme si předem promyslet také umístění logických pauz a větných přízvuků. (Pomoci nám mohou vlastní značky, kterými si do psané podoby textu označíme místa pauz, přízvuků, obtížnější intonační celky apod.)

Příklady možného frázování (kladení logických pauz) ukážeme na úryvku z Vančurových *Obrazů z dějin národa českého*:

Mezi povodím řeky, která se nazývá Visla, a proudem, jemuž je jméno Dněpr, ležela stará vlast slovanská. Na severu svažovala se k nízkému pobřeží moře

Baltického a na straně polední ohraničovalo ji horstvo, jemuž se dostalo jména Karpaty.

§První možnost. Značky pro pauzy byly nahrazeny slovem pauza.&
Mezi povodím řeky, pauza která se nazývá Visla, pauza a proudem, pauza jemuž je jméno Dněpr, pauza ležela stará vlast slovanská. pauza Na severu svažovala se pauza k nízkému pobřeží moře Baltického pauza a na straně polední pauza ohraničovalo ji horstvo, pauza jemuž se dostalo jména Karpaty. pauza

§Druhá možnost. Značky pro pauzy byly nahrazeny slovem pauza.&
Mezi povodím řeky, která se nazývá Visla, pauza a proudem, jemuž je jméno Dněpr, pauza ležela stará vlast slovanská. pauza Na severu svažovala se k nízkému pobřeží moře Baltického pauza a na straně polední ohraničovalo ji horstvo, pauza jemuž se dostalo jména Karpaty. pauza

#K nácvičku logického frázování využijte následující úryvek z Dášeňky K.

Čapka:

Když se to narodilo, bylo to jenom takové bílé nic, do hrsti se to vešlo; ale ažto to mělo pár černých ušisek a vzadu ocásek, uznali jsme, že to je psisko, a protože jsme si přáli mít psí holčičku, dali jsme tomu jméno Dášeňka. Dokud to bylo bílé nic, bylo to slepé, bez očí, a co se nožiček týče, inu, mělo to dva páry čehosi, čemu se při dobré vůli mohlo říkat nožičky. Ale protože tu ta dobrá vůle byla, byly tu i nožičky, třebaže ještě za mnoho nestály; kdepak, stát se na nich nedalo, takové byly vratké a slaboučké, a s chůzí to byla, holenku, teprve potíže. Když se do toho Dášeňka pořádně obula (totiž ona se neobula, ale vykasala si na to rukávy) (přesněji řečeno, ani rukávy si nevykasala, ale jenom si, jak se říká, plivla do dlaní) (rozumějte mi, ona si ovšem nemohla plivnout do dlaní, protože plivat neuměla a dlaně měla tak maličké, že by si do nich netrefila), zkrátka když se do toho Dášeňka pořádně dala, dokutálela se za půl dne od máminy zadní nohy k mámině noze přední, přičemž se cestou třikrát nakrmila a dvakrát vyspala.&

#Hra s umístováním pauz ve slovech i větách (cvičení vytvořeno s využitím publikace F. Jílka *Čeština je jazyk vtipný*):

*vše-tečka – nic čárka,
je-li-to – není-li ono,
tet-řev – strýců šepot,
rybí-z – ptačí a,
Po-láci – před drahotou,
tam-bor – tu mýtina,
má-to-noha – tvá to noha,
ze-mě-koule – z tebe koule;*

Učitel praví, inspektor je osel. – Učitel, praví inspektor, je osel.

Zde se pracuje, zbytečně nerušit! – Zde se pracuje zbytečně, nerušit!

Číšník: „Objednáno, prosím?“

Zákaznice: „Hleďte, člověče, za prvé nejsem u vás žádná Nána, a za druhé oběd nechci. Přineste mi kávu!“&

#5.2 Modulace (zvuková obměna řeči)

Řeč nepronášíme stále stejnou výškou, silou nebo rychlostí, ale různě ji obměňujeme. Mění se:

tónová výška (intonace, melodie; tónová modulace)

síla hlasu (hlasitost, dynamika řeči; silová modulace)

tempo řeči (rychlost; časová modulace)

barva hlasu (hlasové zabarvení; modulace barvy hlasové).

Využití těchto modulačních prostředků záleží na osobnosti mluvčího, na jeho anatomických dispozicích, citovém zaujetí, jeho temperamentu, momentálním psychickém stavu apod. – vždy bychom se však měli vyvarovat jednak **monotónnosti** (málo výrazné modulace), jednak **afektovanosti** (nadměrné zvukové obměny).

Hlasitost měníme podle okolností k udržení pozornosti posluchačů, přizpůsobujeme ji obsahu textu. Tomu se účelně podřizuje i **tempo řeči** – známé, méně důležité informace pronášíme rychlejším tempem, kdežto nové, podstatné pomalejším; osobní tempo řeči je určováno temperamentem mluvčího. Každý člověk má rovněž své individuální, charakteristické **hlasové zabarvení** (dané anatomickými poměry), v němž se může odrážet jeho momentální psychické rozpoložení.

Nejdůležitější roli mezi větnými zvukovými prostředky hraje **intonace**, melodická, tónová modulace. Odráží citové zaujetí mluvčího, ale také, což je podstatnější, souvisí s obsahem promluvy. Jiný intonační průběh má běžné oznámení (oznamovací věta), otázka, rozkaz nebo prosba. V souvislosti s intonační stavbou výpovědi a její dynamikou dbáme také na logické umístění **větného přízvuku** – o něm viz výše v kap. 5.1.

#Vyslovte větu *Půjdeme domů* intonačně správně jako oznámení, otázku, rozkaz, prosbu.&

#5.2.1 Základní intonační průběhy českých vět

Jednotlivé typy intonačních průběhů se liší proměnou hlasové výšky, melodie hlasu; při jistém zobecnění lze stanovit několik ustálených **intonačních modelů** této melodické modulace (tzv. **melodémů**, intonémů) – každý z nich může mít různé varianty, z nichž některé jsou považovány za noremní, jiné nikoli. Rozeznáváme tyto základní intonační průběhy (znázorňujeme je pomocí měnící se úrovně zápisu slabik, která odpovídá změně výšky tónu; štato znázornění jsou z textu vypuštěna&):

kadence

kadence **klesavá** (intonace **ukončující klesavá**, klesavý melodém): tón výpovědi postupně klesá od intonačního centra (tj. přízvučné slabiky jádra výpovědi, větného přízvuku) do konce – uplatňuje se ve větách oznamovacích, rozkazovacích a v doplňovacích otázkách (s tázacím zájmenem nebo příslovcem);

kadence stoupavě klesavá – intonace oznamovací věty zvolací, při výrazném důrazu, citovém zaujetí;

antikadence

antikadence, **stoupavá** melodie (intonace **ukončující stoupavá**): tón hlasu po intonačním centru plynule stoupá – je to intonace tázacích vět, zjišťovacích otázek (mají stavbu oznamovací věty, čekáme na ně většinou odpověď ano/ne); **antikadence stoupavě klesavá** – obměna otázkové intonace, tón na konci mírně klesá;

polokadence (intonace neukončující) – **intonace neukončené výpovědi**, signalizuje pokračování promluvy; tón hlasu na intonačním centru poklesá (někdy již na slabice těsně před ním), poté buď postupně stoupá, nebo po mírném zvýšení je udržován ve stejné rovině.

Náležitě používaná intonace přispívá k **porozumění** textu – je proto nutné v pauzách při členění řeči uplatňovat odpovídající typ intonace signalizující **konec** nebo **pokračování výpovědi** a současně intonačně odlišovat typ věty podle **komunikační funkce** (oznámení, otázku, rozkaz, přání). K intonačním prohrěškům však dochází často, a to u běžných i profesionálních mluvčích – vyskytuje se např. stoupavá (otázková) intonace na místě kadence nebo polokadence (stoupneme výrazně hlasem v místě, kde má hlas klesnout nebo jím máme signalizovat pokračování výpovědi), ukončující kadence místo polokadence nebo nesprávná intonace otázek doplňovacích a zjišťovacích.

#Přečtete se správnou modulací (§tučným písmem jsou vyznačeny repliky druhého telefonujícího&):

Telefonní Emil

Haló haló! To je Emil?

\$Jaký Emil? To je omyl!&

Cože? Že se Emil nemyl?

\$Tady žádný Emil nebyl!&

Co to slyším? Emil zlobil?

\$Voláte na jiný mobil!&

Že vám Emil něco zlomil?

\$Dejte pokoj, prosím vás,

já už na vás nemám čas!&

Tak Emila pozdravujte!

Zítřka budu volat zas.

(D. Fischerová)&

V mluvě moderátorů zpravodajských a publicistických pořadů veřejnoprávních médií (České televize a Českého rozhlasu) jsme vysledovali zejména tyto nezvládnuté prozodické prostředky – intonaci, frázování a logické přízvuky (ty jsou kladeny buď na významově nesprávná slova, nebo je zdůrazňováno téměř každé plnovýznamové slovo); také však špatnou kvalitu hlasu (hlas nesprávně tvořený, „příškrčený“, někdy až nemocný nebo nosově zabarvený), tvrdé hlasové začátky, hezitační zvuky, hlasité nádechy; nejčastějším jevem však je nesprávná výslovnost hlásek a jejich seskupení (viz výše kap. 3).

Konkrétní příklady zachycené na stanicích Radiožurnál, Český rozhlas Ostrava a televizních kanálech ČT1 a ČT24:

nesprávné intonační průběhy (místo neukončující polokadence uplatňován ukončující melodém klesavý, někdy i stoupavý; §značky šipek označujících nesprávnou klesavou nebo stoupavou intonaci jsou nahrazeny textem

v závorkách „klesavá intonace“ nebo „stoupavá intonace“&):
...kongresu se účastní i další historici (klesavá intonace) kteří hovoří o
zkušenostech Pražského jara (klesavá intonace);
...uvedou také film „Hvězda zvaná pelyněk“ (klesavá intonace) nabízející
příběh vzpoury...;
...muž se stal obětním beránkem (klesavá intonace) na kterého se banka snaží
svalit vinu za obří finanční skandál (klesavá intonace);
...výbuch a následný požár (klesavá intonace) včera ráno otřásl rodinným
domem (klesavá intonace);
...a podíváme se ještě domů (stoupavá intonace) na domácí O2 extraligu
(klesavá intonace);
pauzy na nelogických místech (§značky pro pauzy jsou nahrazeny slovem
„pauza“ v závorce&):
...z tamní dílny (pauza) na kočáry vyjel první automobil;
...aby nemuseli vracet (pauza) peníze z EU (pauza) musí šetřit;
...zvažují žaloby na český státu (pauza) evropského soudu pro lidská práva ve
Štrasburku;
...utkání mezi Torpédo Havířova (pauza) Vítkovicemi;
...přijal půl (pauza) milionový úplatek;
...je lepší svěřit vůz do (pauza) rukou odborníků (proneseno i s nevhodně
umístěným logickým přízvukem na slově „rukou“).

#Následující dva různorodé texty – úryvek z prologu k Jiráskovým *Starým pověstem českým* a pohádka (rozhlasový večerníček) Ladislava Smoljaka *Acylypyrínek Cyrda* – přečtete nejen se správnou výslovností, ale i logickým frázováním a vhodnou modulací.

Staré pověsti české

Pojďte a poslyšte pověsti dávných časů. Poslyšte o našem praotci, o předcích, jak přišli do končin naší vlasti a usadili se po Labi i po Vltavě i po jiných řekách této země.

Slyšte i, co více dochovalo se z temnoty věků, co zůstalo z báječných vypravování přešlých pokolení, jež klaněla se bohům v šeru starých hájů a jež obětovala studánkám v tichých ouvalech, jezerům i řekám i svatému, živému ohni.

Pomněme na časy těch prvních let i na to, jaká byla tenkrátě tvářnost naší vlasti, nežli sem vkročilo naše plémě.

Měst nebylo, dědin jen málo a pořádku a ty jen v některých končinách, kdež se dochoval chudý ostatek dřívějších obyvatelů cizího jazyka. Půda skoro všechna odpočívala netknutá rádlím. Vše bylo pustější, divočejší, rovina, pláň i údolí. Ohromné pralesy se černaly po horách na pomezí a ze svahů těch hor táhly se širošířnými pruhy na míle hluboko do země. I tam, vnitř, rozkládaly se pouště starých, temných hvozdů, mezi nimiž svítily se jasnější zelení bujné palouky s vlající hustou, vysokou trávou. Dost bylo třasovisek houpavé půdy na štru i v lesích, dost ošidných bažin křikem vodního ptactva oživených, dost tichých, černých, jako zakletých slatin, v nichž se zhlížely staré stromy ohromných kmenů s vousinatým, sivým mechem.

Acylypyrínek Cyrda

Byla jedna krabička a v ní spalo devět acylpyrínků. Desátý nespál, protože byl velitel.

Tu a tam se některý acylpyríněk probudil a řekl: „Bratře veliteli, už je čas?“ A velitel odpověděl: „Ještě ne, bratři. Spěte dál.“

Je taková pověst, děti – totiž pověst: spíš lékařský předpis – a ten praví, že acylpyríneci vylezou z krabičky, až když je nejhůře. Až když je nějaký chlapeček nebo holčička nebo dospělý člověk nemocný a pan doktor řekne: „Honem do postele, polknout acylpyrín a pěkně vypotit!“ Potom ten acylpyríněk, který je na řadě, vyleze, nemocný ho polkne, vlezte si pod peřinu a tak dlouho se potí, až se uzdraví.

Ale v rodině, kde krabičku s devíti acylpyrínky a jedním velitelem měli, nikdo nemocný nebyl. I Honzík, i Hanička, i jejich tatínek a maminka, všichni byli zdraví a žádný acylpyríněk nepotřebovali. A tak když se některý acylpyríněk probudil a zeptal: „Bratře veliteli, už je čas?“ – odpovídal velitel stále stejně: „Ještě ne, bratři. Spěte dál.“

Jednou však přišel velitel k acylpyrínkovi, říkali mu Cyrda, vzal ho za rameno, zatřásl jím a řekl: „Vstávej, bratře Cyrdo. Je čas. Honzík nám velice stůně. Chystej se do boje.“

Vzbudili se i ostatní acylpyríneci, a když viděli, jak se acylpyríněk Cyrda obléká do krásného bílého brnění, velice mu záviděli.

„To se Honzík určitě nastydl,“ říkali. „To půjdeš bojovat s chřipkou Chřipajznou. Ach, jak ti závidíme!“

Pak acylpyrínka Cyrdu objali, políbili ho na obě strany a vyprovodili ho až k otvoru krabičky. Tam mu zamávali a šli spát.

Ale netrvalo dlouho a acylpyríněk Cyrda se vrátil. A plakal a plakal.

„Copak se ti stalo, bratře Cyrdo?“ ptali se acylpyríneci.

„On mě vy-pli-vl!“ škytal acylpyríněk Cyrda. A plakal a plakal.

„Neplač, bratře Cyrdo,“ řekl velitel. „Toho bohdá nebude, aby tě Honzík nakonec nepolkl. Vždyť by ho ta chřipka Chřipajzna docela přemohla. Jen běž, uvidíš, že se všechno v dobré obrátí.“

A tak se acylpyríněk Cyrda vydal znovu na cestu. Velitel vylezl z krabičky, posadil se na víčko a díval se, co se bude dít.

„Co vidíš, bratře veliteli?“ křičeli acylpyríneci.

„Bratr Cyrda si sedá Honzíkovi na jazyk!“

„A co Honzík?“ třásli se acylpyríneci.

„Šklebí se,“ odpověděl velitel.

„Co se děje?“ volali acylpyríneci, kteří byli v zadním koutě krabičky a špatně slyšeli.

„Šklebí se!“ oznamovali jim acylpyríneci, kteří byli vpředu a slyšeli dobře.

„A teď,“ oznamoval velitel a hlas se mu třásl vzrušením, „teď si bere Honzík do ruky hrnek a ZAPÍJÍ BRATRA CYRDU ČAJEM!!!“

„Sláva!!!“ tleskali acylpyríneci. „Ať žije Honzík, ať žije bratr Cyrda! Ať žije Honzík, ať žije bratr Cyrda!!! Hurááá!!!“

„Co se děje? Povězte nám to taky!“ volali acylpyríneci ze zadního kouta krabičky.

„Zapili bratra Cyrdu!“ oznamovali jim ti vpředu. „Čajem!“

To bylo v krabičce rejdnění, tleskání a volání. Až se z toho acylpyríneci unavili, lehli si do řady a spokojeně usnuli.

Acylpyríněk Cyrda přemohl zatím v litém boji chřipku Chřipajznu a Honzík se uzdravil. Už chodí zase do školy.

A když se teď některý acylpyríněk v krabičce probudí a zeptá se: „Bratře veliteli, už je čas?“ – odpoví mu velitel zase jako dřív: „Ještě ne, bratři. Spěte dál.“

A vy, děti, spěte taky.

Dobrou noc!&

#Přečtete s náležitým umíst'ováním slovních přízvuků, na patričných místech vyslovujete ráz, dbete na vhodnou modulaci a frázování.

O princezně solimánské (úryvek z Velké pohádky doktorské K. Čapka)

(...)Sultán poslal do Evropy posly pro doktora. „Ale to si pamatujte,“ kázal jim při loučení, „že pravý a vyučený doktor je jenom ten, který se začíná slabikou Dr. Jiného mi sem nevodte.“ (...)

Tak ten průvod solimánských poslů, takových hromských mameluků s turbany na hlavách a pod nosem s frňousy tlustými a dlouhými jako koňské ocasy, se dal na cestu černým lesem. Šli a šli, až potkali strejdu se sekerou a pilou na rameně.

„Pámbu zdravíčko!“ pozdravil je ten strejda.

„Dej to pámbu!“ řekli poslové. „Copak vy, strejčku, jste?“

„Ale,“ povídá ten člověk, „děkuju za optání. Já jsem jenom drvoštěp.“

Ti pohani zastříhali ušima a pravili: „Vašnosti, to je jiná. Když vy ráčíte být Dr. Voštěp, tak vás máme poprosit, abyste štandopede, šupito a presto šel s námi do země solimánské. Pan sultán Solimán se nechá poroučet a uctivě vás zve na svůj dvůr.“ (...)

„Tak to bych šel,“ svolil drvoštěp. „Já totiž, páni, zrovna hledám práci. Abyste věděli, já jsem do práce jako drak.“

Poslové na sebe mrkli a povídali: „To se nám, vaše slovutnosti, právě hodí.“

„Počkat,“ řekl drvoštěp. „Nejdřív bych chtěl vědět, kolik mně pan sultán za mou práci zaplatí. Já sic nejsem drahorád, ale snad pan sultán není držgrešle.“

Poslové sultána solimánského na to zdvořile odpověděli: „To nevadí, vašnosti, že neračte být Dr. Ahorád – nám je Dr. Voštěp stejně vítán; ale co se týče našeho pana sultána Solimána, můžete nám věřit, že on není Dr. Žgrešle, nýbrž jenom obyčejný panovník a tyran.“

„Tak je dobře,“ pravil drvoštěp. „A co se týče stravy, tak já při práci jím jako dravec a piju jako dromedár, víme?“

„Učiníme vše, vzácný pane,“ ujišťovali ti Solimánci, „abyste i v tom ohledu byl u nás zcela spokojen.“ Nato dovedli s velkou slávou a úctou drvoštěpa na loď a pluli s ním až do země solimánské. (...)

„Náš nejmilostivější pane a vládče, kníže všech věřících, pane sultáne Solimáne! Na tvůj vznešený rozkaz jsme se odebrali až na ostrov zvaný Evropa, abychom vyhledali toho nejučenějšího, nejvěhlasnějšího a nejslavnějšího doktora pro princeznu Zubejdu. Tak tady ho máme, pane sultáne. Je to slovutný a světoznámý lékař Dr. Voštěp; abyste věděl, jaký je to doktor, tedy do práce je jako Dr. Ak, je placen jako Dr. Ahorád, jí jako Dr. Avec a pije jako Dr. Omedár. To jsou totiž, pane sultáne, samí slavní a učené doktoři, z čehož je patrné, že jsme kápli na toho pravého.“ (...)&

#Uplatněte vhodnou modulaci a frázování při čtení následujících úryvků; nezapomeňte také na pravidla spisovné výslovnosti hlásek a přízvukování

předložek. Vybrali jsme začátky dvou textů z *Lingvistických pohádek* Petra Nikla.

Pohádečka

Byl jednou jeden malinkatý lesíček. Droboučcí broučinci v něm cupitali po cestičce mezi kapradinkami. Kolem švelily lístečky a poletovaly padáčky se semínky pampelišek. Vzdušek nad cestičkou, plný muchniček, se tetelil v šňůrkách slunečního světýlka a stínky traviček hladily broučinky přes krovečky. Byl to jejich lesíček. Tady znali každičkou jehličku, každičký kouteček. Rostlinky i lesní plůdky se chvěly na tenounkých nožičkách. Štíhlounek houbičky houpaly na kloboučcích slimáčky. Pavučinky mezi smrčky blýskaly stříbřitými světýlečky, kolem kytiček se rojily včeličky a v úžlabince bublal potůček. Ráchaly se v něm žabičky.

Vtom jedno pampeliščí semínko trefilo hlavinku toho nejmenšího z broučinků a zapadlo mu mezi krovečky.

„Tenhleten broučinek má ale deštníček,“ podivovali se ostatní broučinci. A když přišli na krajíček úžlabinky, roztáhli krovečky a přeletěli na druhý břížek. Jen ten s tím padáčkem nemohl roztáhnout křídýlka, protože semínko mezitím zaklíčilo pod krovečky.

Když se zvedl větýrek, vzal padáček i s broučínkem a unášel ho podél potůčku vysoko nad loučku přes kopečky, až se broučinek zachytil v křovíčku. Jakmile se z něho vysoukal, zkusil to zpět ke svému lesíčku. Avšak bez křídýlek mu to šlo jako slimáčkovi. (...)

Poháda

Prťaví brouci šlapali štreku seschlým lesem. Kolem hlučely listy a lítaly padáky pampelišcích semen. Zapařený vzduch vířil muchama a páčil od slunce. Tady znali každou haluz. Všecko, co rostlo u cesty, třepalo se na vetkých nohách. Zvadlé houby s vyzáblým krkem hostily na kloboucích slimáky. Mezi smrky kmitali pavouci, na plody dorážely vosy a na dně žlebu mumlal potok. Kalilo ho hejno žab.

Vtom jedno ze semen trefilo kebuli prťatého brouka a zabodlo se mu do zad.

„Ty mede, ten brouk, sledujte, jaký má deštník,“ povykovali ostatní. A když došli na kraj žlebu, vytasili křídla a přelítli na druhou stranu. Jen ten jeden nemohl křídly hnout, stožár semena mu zaklínal krustu.

Náhle zadul vichr, sebral brouka s padákem a přenesl ho přes pár hor. Když se brouk probral, zamířil zpátky k lesu. Pěšky to však trvalo věčnost. (...)&

#V následující Pohádce o rytíři R ze Sekorova Ferdova slabikáře zvolte patřičnou modulaci, zejména intonaci, dodržujte logické frázování, umíst'ování větných přízvuků a bezchybnou výslovnost.

V pěkném hradě na stránce jednoho sešitu žil mocný rytíř R, a když se mu zachtělo, chodil na procházky po linkách. Protože však byl velký pán, nechodil nikdy sám, jako třeba písmeno A nebo S, ale dával se vždy podpírat svými poddanými. Také to vlastně musil dělat proto, že byl moc tlustý a že mu jedna nožička odstávala.

Tak třeba šel po lince s písmeny B a K a děti četly BRK. Anebo se dal podepřít jen z jedné strany písmeny A a K a děti to četly RAK. Vždycky to byla zábava a písmenka se už těšivala na procházku, jak je budou děti číst.

Jen jedno písmeno se rytíři stále vyhýbalo a to bylo I. „To není v pořádku,“ říkal rytíř R. „To I je jistě nějaký lenoch. Já ti dám! Zít'ra mě budeš podpírat!“

Přišlo také ještě Č a udělali slovo RÍČ. Rytíř se opřel a bác! Už byli na zemi. „Honem, ještě jedno písmenko na druhou stranu!“ Přiskočilo P a bylo z toho PRÍČ. Ale zase, jak se rytíř opřel, I se ohnulo a prásk, zase leželi.

„Lajdáci jedni, co je to dnes s vámi, pojdte ještě někdo podpírat!“ Tak se postavili do slova KORITO. Ale I bylo zase takové měkké, že se při prvním kroku všichni svalili.

Rytíř se rozhněval, vyhnal všechny poddané, zavřel se do hradu a dal vyhlásit, že už nikdy nevyjde na procházku, nenajdou-li mu takové I, které by ho mohlo podpírat.

Písmena tedy rozhlásila, že se hledá nejsilnější I, a aby mohla jejich sílu vyzkoušet, udělala z dvojtečky a hodně tlusté pomlčky velkou činku, a které I tu činku zvedne, bude chodit s rytířem R.

Udělali kruh jako v cirkuse, doprostřed dali činku a měkká I se pokoušela ji zdvihnout. Ale kdepak, takové pápěrky! Moc písmenek se přišlo na to podívat, úplná tlačenička tam byla.

Najednou diváky kdosi odstrčil. Bum, letěla jedna polovička diváků na jednu stranu. Bum, letěla druhá na druhou stranu. A už se k čince hrnulo tvrdé Y. Takový silák s rukama jako trámy.

„Co máte s tou činkou?“ a zdvihlo ji do výše. „To ji chcete natírat nebo co?“ a prohlíželo si ji nad hlavou.

„Slááááá!“ vykřikla písmenka. „Už máme silné Y!“ A hned chytili siláka a horempádem ho vlekli na hrad. Rytíř zkusil se podepřít – a vida, šlo to. RÝČ, PRYČ, KORYTO, to se to vyšlapovalo! Od té doby nechodil rytíř se žádným měkkým I, jen s tvrdým Y.

Jen někdy, když přišlo měkké I z cizích krajů, šel s ním rytíř R ze slušnosti na procházku. Ne však v českých, jenom v cizích slovech, jako Cyril, Richard, briketa, periskop. Ale dělal to při tom tak, že se o ně moc neopíral.&

Shrnutí kapitoly

Při souvislých promluvách svou řeč jednak logicky členíme na promluvové úseky, jednak svůj hlas modulujeme (zvukově obměňujeme).

Při členění a modulaci děláme pauzy na logických místech, nejdůležitější slova výpovědi (promluvoových úseků) zdůrazňujeme větným přízvukem, užíváme náležitou intonaci podle typu výpovědi, obměňujeme sílu hlasu i tempo řeči, příp. také hlasovou barvu.

Kontrolní otázky a úkoly:

Co je podstatou frázování?

Jakými prostředky modulujeme svůj hlas?

Vyjmenujte a charakterizujte základní intonační průběhy českých výpovědí.

Co je slovní přízvuk a větný přízvuk?

Otázky k zamyšlení:

Nacvičovali jste na nižších stupních škol výrazné čtení? Umíte nahlas výrazně číst?

Umíte intonačně odlišit otázky zjišťovací a doplňovací?

Všímáte si při poslechu profesionálních mluvčích také toho, jak svou řeč člení a jak modulují svůj hlas? (Zejména zda dělají pauzy na logických místech a zda správně intonují?)

Citovaná a doporučená literatura

CMÍRALOVÁ, J. *Učte se mluvit*. Brno: Datel, 1992.

Encyklopedický slovník češtiny. Praha: NLN, 2002.

HUBÁČEK, J., JANDOVÁ, E., SVOBODOVÁ, D., SVOBODOVÁ, J.

Čeština pro učitele. 4., upravené vydání. b. m.: Vade mecum bohemiae, 2010.

HŮRKOVÁ, J. *Česká výslovnostní norma*. Praha: Scientia, 1995.

KRČMOVÁ, M. *Fonetika a fonologie. Zvuková stavba současné češtiny*. Brno: MU, 1992.

KRČMOVÁ, M. *Úvod do fonetiky a fonologie pro bohemisty*. 2., opravené vydání. Ostrava: OU, 2006.

KROBOTOVÁ, M. *Spisovná výslovnost a kultura mluveného projevu*.

Olomouc: UP, 2000.

LUKAVSKÝ, R. *Kultura mluveného slova*. Praha: AMU, 2000.

Mluvnice češtiny I. Praha: Academia, 1986.

PALKOVÁ, Z. *Fonetika a fonologie češtiny*. Praha: Karolinum, 1997.

Příruční mluvnice češtiny. Praha: NLN, 1995.

Výslovnost spisovné češtiny I. Výslovnost slov českých. Praha: Academia, 1967.

ZEMAN, J. *Základy české ortoepie*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2008.

#6 Péče o hlas, řeč a sluch

V této kapitole se dozvíte:

v čem spočívá péče o hlas, řeč a sluch,
co jsou organické a funkční poruchy hlasu,
jak předcházet hlasovým poruchám u dětí i dospělých.

Po jejím prostudování byste měli být schopni:

osvojit si základní pravidla hlasové hygieny,
orientovat se v nejčastějších hlasových poruchách, v jejich příčinách, léčbě a
prevenci.

Klíčová slova kapitoly: hygiena řeči, hygiena sluchu, hlasová hygiena, mluvní
vzor, hlasové poruchy.

Průvodce studiem

*Nevynechejte tuto kapitolu při čtení našeho textu – poučení v ní uvedená jsou
užitečná pro každého mluvčího, nejen pro mluvní profesionály! Snažte se
uvědoměle pečovat o svůj hlas, aby vám dobře sloužil po celý život.
Předcházejte onemocněním hlasového orgánu správnou mluvní technikou a
dodržováním hlavních zásad hlasové hygieny, dopřávejte hlasivkám
odpočinek. Staňte se dobrými hlasovými a řečovými vzory!*

Člověk, který často hovoří na veřejnosti, by se měl vyznačovat kultivovaným a
kvalitním hlasovým projevem. Aby ho byl schopen dosáhnout, musí mít nejen
základní vědomosti o fyziologii hlasu a hlasové technice, ale také povědomí o
prevenci hlasových poruch a hlasové hygieně – předejde tím poškození hlasu.
Péči o hlas, o vlastní hlasový orgán, je potřeba vnímat komplexně jako péči o
hlas, řeč a sluch, jen tak můžeme účelně předcházet nejrůznějším poškozením
mluvené řeči.

#6.1 Hygiena řeči

Hygiena řeči je ovlivněna biologickými a společenskými faktory; zahrnuje
správný vývoj řeči od narození, který je v počátcích ovlivňován rodinným
prostředím, později i školním. Důležitá je role kvalitních **mluvních vzorů**,
napomáhajících bezchybnému zvládnutí výslovnosti i gramatické normy,
a také přiměřených podnětů, které dítě dostává ze svého okolí. Zahrnuje rovněž
prevenci poruch vývoje řeči a řečových vad (o nich podrobněji v kap. 7). Jak
rodiče (a širší rodina), tak i pedagogové mateřských a základních škol by měli
být seznámeni se zásadami výchovy řeči a vyslovování, aby tak mohli
předcházet možnému vzniku řečových vad nebo poruchám řečového vývoje,
příp. aby byli schopni nedostatky v projevu dítěte odhalit a pomohli při jejich
nápravě. Důsledná výchova ke správné výslovnosti v dětském věku tedy
přispívá k tomu, aby si člověk až do své dospělosti s sebou nenesl některou
z řečových poruch.

#6.2 Hygiena sluchu

Hygiena sluchu znamená prevenci sluchových poruch. Řeč se totiž vyvíjí na
základě sluchu, proto je-li poškozen sluch, bývá postižena i řeč. Pokud se např.
dítě narodí hluché nebo ztratí sluch před dokončením řečového vývoje, zůstane

němé; přijde-li člověk o sluch po úplném vytvoření řeči (po 7.–8. roce), nedojde již k její úplné ztrátě, jen k určitým změnám. Abychom se vyvarovali poškození sluchu, měli bychom se pohybovat ve zvukově přiměřeném prostředí – přílišný hluk, např. i vysoká hlasitost hudby, škodí, způsobuje zničení sluchových buněk uvnitř ucha. Snížení kvality sluchu má za následek např. nedostatek citu pro modulaci řeči nebo nadměrné zesilování hlasu.

#6.3 Hlasová hygiena

Hlasová hygiena je souborem zásad, které mají udržet dobrou kvalitu hlasu – ta je ovlivňována fyzickým a psychickým stavem našeho organismu. Pro kvalitní mluvní projev je důležitá souhra všech hlasotvorných funkcí, která však někdy bývá narušena buď onemocněním hlasového orgánu, nebo nesprávným používáním hlasu (špatnou mluvní technikou). Mohou se pak projevit nejrůznější **hlasové poruchy**, které se podle příčiny obvykle dělí na organické a funkční.

#6.3.1 Organické a funkční poruchy hlasu a jejich prevence

Organické poruchy jsou vyvolány **onemocněním hlasového ústrojí** (hrtanu a dutin pod ním a nad ním) – i lehká forma zánětlivého onemocnění (virového nebo bakteriálního) způsobuje poškození hlasu, jejich podstatou je porucha kmitání hlasivek, porucha uzávěru hlasivkové štěrbině nebo jejich kombinace (příčiny jsou různé, někdy vzniknou důsledkem přetěžování hlasu nebo také vlivem kouření, jako např. Reinkeho edém). Patří k nim např. změny na sliznicích (jejich překrvení, zahlenění, osychání), nádory, obrny, úrazy hrtanu apod.; chraptivost, unavitelnost nebo ztráta hlasu vyvolané záněty hrtanu, hltanu (angína), dutin, rýmou, průvodním jevem mohou být záněty dolních cest dýchacích (průdušnice, průdušek) projevující se kašlem; chronická nedomykavost hlasivek – nedostatečný závěr hlasivkové štěrbině (s trvalými následky jako chrapot, zastřený a slabý hlas); nedomykavost se může projevit také jako následek vzniku polypu nebo uzlíků na hlasivkách bránicích dokonalému uzávěru hlasivek; hlasivkové uzlíky – nezhoubné drobné nádorky v místě, kde hlasivky na sebe narážejí (nejčastěji v přední třetině hlasivek), vzniklé neustálým hlasovým přepínáním (hlas je zastřený, chraptivý, bez rozsahu).

Funkční poruchy vznikají **nesprávnou funkcí hlasového ústrojí** – hlasové ústrojí je zdravé, ale hlas je nešetrně používán (špatně tvořen). Řadíme k nim zejména poruchy z přemáhání hlasu (nadměrného přepínání, zatěžování hlasu), k němuž může docházet špatnou adaptací na velkou zátěž hlasu, chybným hlasovým stereotypem, ale také z psychických příčin (jde např. o poruchy fonačního tlaku, napětí hrtanových napínačů ad.); trvá-li toto přetěžování delší dobu, může dojít k organickým poruchám na hlasivkách. K jejich léčbě je nutná hlasová edukace/redukace, hlasová terapie, někdy spojená s psychoterapií.

@Hematom na hlasivce vlevo

(Zdroj: archiv MUDr. Z. Skeřilové. Upraveno.) Snímek vypuštěn.&

@Granulom (útvár na chrupavčité části hlasivky)

(Zdroj: archiv MUDr. Z. Skeřilové. Upraveno.) Snímek vypuštěn.&

@Reinkeho edém (otok hlasivek)

(Zdroj: archiv MUDr. Z. Skeřilové. Upraveno.) Snímek vypuštěn.&

@Polyp na levé hlasivce

(Zdroj: archiv MUDr. Z. Skeřilové. Upraveno.) Snímek vypuštěn.&

@Polyp na hlasivce: vlevo hlasivky v poloze při dýchání, vpravo při fonaci – zde je současně viditelné nedovření hlasivek (nedomykavost hlasivek)

(Zdroj: archiv MUDr. Z. Skeřilové. Upraveno.) Snímek vypuštěn.&

@Hlasivkové uzlíky: vlevo hlasivky v poloze při dýchání, vpravo při fonaci – zde je současně viditelné nedovření hlasivek (nedomykavost hlasivek)

(Zdroj: archiv MUDr. Z. Skeřilové. Upraveno.) Snímek vypuštěn.&

Poruchy typu hlasová únava, překrvení a zduření hlasivek, nedomykavost hlasivek nebo hlasivkové uzlíky často postihují **hlasové profesionály**, a to jako následek nedostatečné mluvní techniky, přetěžování hlasového ústrojí nebo nedodržování hlasového klidu v době onemocnění. U **učitelů** dochází k těmto poškozením vlivem nadměrné hlasové zátěže, špatně zvládnuté mluvní techniky (dýchání i posazení hlasu), také psychickým vypětím, mluvením v akusticky nevhodných prostorách; někdy se hovoří o tzv. **školním hlasu**, zesíleném a tvořeném o tercii až sextu výše nad přirozenou polohou, který je používán k dosažení větší hlasitosti a důraznosti, vede ovšem ke vzniku některé z hlasových poruch.

Při zánětlivých onemocněních hrtanu a hltanu se snažíme dodržovat **hlasový klid**, abychom nezvyšovali překrvení sliznic a hlasivek a zabránili tak vzniku hematomů i vážnějších poškození. Důležité je také provlhčování sliznic (tekutinami i zvlhčováním vzduchu) nebo nenamáhání hlasového ústrojí šeptáním. Hlasový klid je ordinován také při léčbě nedomykavosti hlasivek (náprava trvá různě dlouho při akutní a chronické formě tohoto onemocnění) nebo hlasivkových uzlíků (pokud však při nich nepomůže, bývají uzlíky odstraněny chirurgicky).

Důležité je však **předcházet hlasovým poruchám**, abychom nemuseli podstupovat někdy dlouhodobou a ne vždy zcela úspěšnou léčbu. Již v útlém věku se může objevit dětská chraptivost, která vzniká z překřičení (doporučuje se odstranit příčiny nelibých pocitů dítěte, ale zároveň nereagovat na každý křik ústupky), mnohdy se tak však děje v sociálně nepříznivém prostředí, kde se dítě křikem domáhá uspokojení svých základních potřeb; negativní roli hrají také špatné hlasové vzory v rodině i ve školách; učitelé někdy sami užívají příliš silného nebo vysokého hlasu, nutí žáky mluvit (nebo zpívat) hlasitě nad možností jejich hlasového orgánu; nedostatečně odborně připravení nebo laxní učitelé mohou poškodit hlasy svých žáků v pěveckých sborech (děti musí často zpívat na hranici svého rozsahu, nárazově); vhodné není ani časté zařazování sborového čtení do vyučování (má nepřirozenou melodii a rytmus, nedbá se na logické nádechy, žáci mají tendenci se překřikovat).

K hlavním **zásadám péče o hlas** patří: správná životospráva, hlavně v období indispozice; rozmanitá strava a dostatek tekutin, zejména vody (provlhčuje sliznice); dostatek spánku; tělesná aktivita (sporty posilující hrudní a břišní svalstvo, např. plavání, cyklistika, tenis, volejbal, bruslení aj.); psychická vyrovnanost (duševní hygiena); uvědomělé předcházení hlasovým poruchám v zimním období (chránit si krk a dutiny oblečením), ale i v období letním, kdy musíme být ostražití před účinky příliš vychlazených nápojů, mražených pochutin nebo klimatizace; šetrné užívání hlasu v době mutace (vlivem pohlavních hormonů dochází u chlapců k prodloužení délky hlasivek až o centimetr, u dívek o necelého půl centimetru), také během menstruace, těhotenství; vyhneme se kouření i dalším drogám, nadměrnému požívání

tvrdého alkoholu, kofeinových nápojů, časté konzumaci ostrých jídel, pobytu v prostředí hlučném, zakouřeném, prašném i jinak pro náš hlas nevhodném (chladném, přetopeném apod.; prašnost prostředí se netýká jen průmyslových provozů, ale i našich domácností – zaprášený nábytek a ostatní vybavení místností je potřeba pravidelně uklízet); vysušování sliznic zabráníme nejen zavlažováním hrdla vodou, ale i zvlhčováním vzduchu v místnostech, a to s použitím zvlhčovačů vzduchu či kladením nádobek s vodou nebo mokřých ručníků na tělesa ústředního topení během topné sezóny.

Děti bychom měli od malička vést jednak k těmto obecným zásadám, jednak je poučit např. o nutnosti nepřekřikovat se (v dětském kolektivu, při hrách, sportu, fandění apod., pokud se tomu však nedá vyhnout, dopřát pak hlasivkám odpočinek – tento požadavek by měli splnit i dospělí mluvčí po větší hlasové námaze); nevolat na sebe z místnosti do místnosti, ale mluvit „z očí do očí“; nevyčerpávat hlas mluvením na hlučném místě (diskotéky, večírky); ztišit televizi nebo hudbu, abychom je nemuseli překřikovat, pokud chceme někoho slyšet nebo být slyšeni; bezdůvodně nešeptat nebo nenapodobovat cizí hlasy. Vysvětlit jim, že dobrý hlas vyžaduje zdraví celého těla, dodržování správné životosprávy včetně dostatku spánku a vyvážené stravy.

Ke zdůraznění závažnosti představované problematiky pro budoucí hlasové profesionály připojujeme cenná zjištění vycházející z **foniatrické a logopedické praxe**. Požádali jsme o ně tři ostravské odbornice – dvě lékařky z ORL a foniatrických ambulancí a jednu klinickou logopedku, jmenovitě MUDr. Evu Havlíkovou, MUDr. Zdeňku Skeřilovou a Mgr. Mášu Jirouskovou³. Všechny mají navíc zkušenost s předáváním svých vědomostí studentům Ostravské univerzity nebo Janáčkovy konzervatoře v Ostravě, a proto vědí, kam upřít pozornost a největší úsilí při jejich školení. Zde předkládáme jejich nejdůležitější poznatky a doporučení, zformulované jako odpovědi na námi položené otázky (šotázky jsou vytištěny tučným písmem&).

ŠJak má vypadat správné foniatrické a logopedické vyšetření uchazečů o učitelské povolání?&

Uchazeč o učitelské povolání (stejně jako každý budoucí hlasový profesionál) by měl projít důkladným vyšetřením foniatrickým i logopedickým, které má zahrnovat: kompletní vyšetření uší, nosu, nosohltanu, hltanu a hrtanu se zaměřením na hlasivky (popisuje se jejich hybnost, uzávěr, okraje i kmitání), zhodnocení mluvního hlasu (fonační poloha a fonační tlak) a sluchu uchazeče (provádí se sluchová zkouška – šepot na 5–6 m). Prohlídka jen ORL specialistou by byla nedostačující, protože neobsahuje laryngostroboskopické (příp. také videokymografické) vyšetření kmitání hlasivek, které informuje o jejich funkčním stavu – hlasivky jsou jím zkoumány pouze nepřímou laryngoskopií, jež sice může odhalit případný organický nález, avšak nedokáže posoudit funkční stránku. Zjišťuje se rovněž celková anamnéza – nejen z ORL oblasti (např. frekvence infekcí horních cest dýchacích), ale i jiná chronická onemocnění a jejich léčba, alergie, astmatické obtíže, příp. hlasové poruchy a následná terapie v minulosti, což vše jsou činitelé, jež se v budoucnu mohou

³ MUDr. Eva Havlíková, ORL a foniatrická ambulance, ORL klinika Fakultní nemocnice Ostrava, ul. 17. listopadu 1790, Ostrava-Poruba;

MUDr. Zdeňka Skeřilová, ORL a foniatrická ambulance, ul. 28. října 38, Ostrava-Moravská Ostrava;

Mgr. Máša Jirousková, klinická logopedie, ul. 28. října 38, Ostrava-Moravská Ostrava.

stát predispozičními faktory hlasových obtíží učitelů (relativní kontraindikací je např. i stav po operaci krčních mandlí, který je nutno posoudit individuálně). Náležitě logopedické vyšetření sestává ze dvou částí, z hodnocení spontánní promluvy (např. o obsahu knihy, divadelního představení, filmu apod.) a čtení, přičemž jsou sledovány tempo a plynulost řeči, rezonance, výslovnost hlásek, při spontánním projevu navíc ještě úroveň slovní zásoby, schopnost přesného vyjadřování a mluvní pohotovost. Školy, které vzdělávají budoucí mluvní profesionály, by měly zvýšit požadavky na tato vstupní vyšetření – neuznat neúplné vyšetření, zamezit možnosti studentovy volby podstoupit pouze logopedické nebo pouze ORL vyšetření, vyžadovat komplexní prohlídku foniatrem a klinickým logopedem.

\$Nároky na hlasový orgán a kvalitu výslovnosti mluvního profesionála (budoucího učitele); lze připustit nějaké drobné odchylky od normy?&

Nezbytnou podmínkou je fyziologický nálezná na hlasivkách, tzn. souměrnost po stránce anatomické i funkční – bez výskytu nerovností, zhrubění sliznic, otoků, uzlíků, polypů, ektatických (tj. patologicky rozšířených) cév, poruch hybnosti, bez známek zvýšeného fonačního napětí apod.; také další ORL nálezná by měl být v normě – individuálně se řeší případné problémy s vybočenou nosní přepážkou, nosními polypy, suchou faryngitidou, sluchovými vadami. Nároky na kvalitu výslovnosti by měly být určité ty nejvyšší. Klinický logoped při vyšetření popisuje projev co nejpodrobněji a vyjadřuje se k tomu, zda uchazeč je, či není schopen působit v budoucnu jako mluvní profesionál: pokud jsou v řeči zaznamenány lehčí poruchy a nabízí se možnost jejich zlepšení, závěr vyšetření bývá formulován např. „Doporučuji logopedickou terapii“, „Schopen po logopedické úpravě“ apod., pokud stav řeči již není možno změnit (např. u balbuties), závěr zní „Nedoporučuji ke studiu mluvního profesionála“; mnohdy jsou odchylky od výslovnostní normy drobné, zachytitelné pouze školeným uchem – v tom případě je žadatel ke studiu doporučen a jeho vada je popsána formulacemi jako „diskrétní sigmatismus“, „mírně snížená poloha jazyka při realizaci alveoláry L“ apod.

\$Nejčastější poruchy hlasu u hlasových profesionálů (včetně učitelů) a jejich příčiny&

Naprůstou většinu hlasových obtíží představují funkční hlasové poruchy – jednou z nejčastějších jsou poruchy hlasového napětí (často bývá nadměrné). Příčinou je přetěžování hlasu – špatná hlasová technika, vyšší fonační tlak a hlasová poloha, nesprávné dýchání, tvrdé hlasové začátky, návykové pokašlávání, nevhodné mluvní prostředí (hluk, horko, sucho, prach apod.), u učitelů také nepřiměřeně velké hlasové zatížení (dlouhá fonační doba); důvodem poruch mohou být rovněž celková onemocnění, opakované a nedolčené infekty horních cest dýchacích, úrazy, vrozené anomálie, hormonální poruchy, vliv psychiky, sluchová vada, špatné držení těla, nedostatek tekutin, působení nesprávných mluvních vzorů v rodině a ve škole od dětství.

Funkční potíže jsou většinou primární, sekundárně mohou vzniknout i organické změny na hlasivkách (nelčené funkční hlasové poruchy přecházejí v postižení organická) – hlasivkové uzlíky, polypy, cysty, otoky, nedomykavost hlasivek ad. Při jejich léčbě je vždy důležité upravit (napravit) hlasovou techniku, a to pro vyloučení recidivy onemocnění – pokud např. pacient po chirurgickém odstranění hlasivkových uzlíků nadále tvoří hlas nesprávně, tak se s největší pravděpodobností uzlíky vytvoří opakovaně.

\$Nejčastější logopedické vady zjištěné u uchazečů o učitelské vysokoškolské studium, jejich příčiny&

Při vyšetření jsou nejčastěji odhalovány vady výslovnosti, a to především alveolár L, R, Ř (příp. N, D, T) a sykavek ostrých i tupých, také výrazně zrychlené tempo řeči. Příčinou je buď fakt, že rodiče uchazečů vůbec nezjistili, že jejich dítě výslovnostní vadou trpí (a uchazeč je překvapen, že nějakou poruchu má), nebo rodiče neměli s nápravou hlásek dostatečnou trpělivost a terapii přerušili; důvodem však mohou být i potíže ortodontického charakteru – předkusy, zákusy, zkřížení skusu, chybějící dentice apod., příp. zkrácená jazyková uzdička. Přetrvávající potíže ve výslovnosti dospělých může mít někdy na svědomí i nekvalitní logopedická terapie.

Velkým problémem je v současné době „schizofrenní“ stav v poskytování logopedických služeb, které zajišťují hned tři resorty – Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, Ministerstvo zdravotnictví a Ministerstvo práce a sociálních věcí; každý resort má pro studium a výkon povolání nastavena jiná pravidla, logopedi nejsou při výkonu povolání ničím omezováni, vznikají výrazné meziresortní nesrovnalosti, a tím se liší i kvalita práce. Rezervy lze najít i u logopedů v resortu zdravotnictví, což je dáno skutečností, že zatím zcela chybí standardizace výkonů a sledování vybavenosti ordinací klinických logopedů.

\$Prevence hlasových poruch (hlasová hygiena)&

Hlasovou hygienu je nutno zasadit do kontextu celkové péče o zdraví člověka a předcházení chorobám nebo poruchám – předpokladem zdravého hlasu je zdraví celého těla (udržované např. tělesným cvičením, zdravou stravou, otužováním, pobytem na čerstvém vzduchu apod., důležitá je i duševní hygiena). Jde o dodržování zásad správné tvorby hlasu (racionální výcvik hlasu založený na fyziologických základech): správné dechové návyky, využití dechové opory při tvorbě hlasu (vdech neslyšně nosem a ústy, výdech plynulý prodloužený, bez zadržení dechu, zvolna bez tlaku); používat normální hlasovou sílu (nezapojit pomocné dýchací svaly, na krku nesmí být patrné žádné napětí, nesmí se nadměrně plnit krční žíly); tvořit hlas ve správné poloze (často bývá zvýšená), uplatňovat měkké hlasové začátky, odstranit návykové pokašlávání; omezit hlasový projev v indispozici, dodržovat hlasový klid při infekcích cest dýchacích a všechny infekty důsledně doléčit; omezit či vyloučit hlasový projev v nevhodných podmínkách (pozor na klimatizaci, horko, sucho, prach, chladno, vítr, pobyt v hluku); vyhýbat se hlasovým excesům (nekřičet); pečlivá artikulace – naučit se víc zapojovat rty a jazyk než hrtan; nekouřit, alkohol požívat s mírou; důležitý je i pitný režim a stravovací návyky (s tím souvisí i problematika další z příčin hlasových obtíží, extraesofageálního refluxu, při němž se kyselé žaludeční šťávy dostávají přes jícn do hrtanu, poškozují sliznici dýchacích cest a negativně ovlivňují hlasivky).

S péčí o hlas je nutno začít již v dětském věku – omezovat nadměrný hlasový projev co do množství i intenzity, uplatňovat jednotné vedení odměňující správnou hlasovou tvorbu (a postihující tvorbu špatnou), podněcovat tvoření hlasu u dolní hranice hlasového rozsahu, tj. tvorbu fyziologickou, při níž s minimálním hlasovým úsilím docílíme maximálního efektu pro okolí, dbát na dobré hlasové vzory v rodině i ve škole, rovněž na správnou léčbu nemocí dýchacích cest, nezapomenout na rizika období mutace.

\$Prevence logopedických vad (kdo má na vadu upozornit již v dětském věku); úspěšnost odstranění logopedických vad u dospělých&

Největší odpovědnost za rozvoj a kvalitu řeči dítěte mají rodiče, ti by si také jako první měli všimnout odchylky od normy v řeči svého potomka a upozornit pediatra. Pediatr by se měl při pravidelných kontrolách dítěte zabývat i kvalitou jeho řeči a při zjištění odchylky by měl rodiče s dítětem odeslat k odborníkovi, klinickému logopedovi. Logoped po vyšetření dítěte zváží všechny okolnosti a navrhne věk, v němž se započne s odstraňováním potíží. K logopedickému vyšetření mohou být děti odeslány i lékaři jiných odborností, např. neurology, ortodontisty, klinickými psychology, psychiatry apod. Přetrvá-li výslovnostní vada do dospělosti, je žádoucí zbavit se zbytečného ostychu a vyhledat logopedickou ambulanci. Úspěšnost odstranění vad je totiž u dospělých výrazně vyšší než u dětí – je to dáno motivací klienta, který má zájem odstranit nedostatek co nejrychleji. (Klient však musí současně změnu ve výslovnosti přijmout – dokladem nepřijetí může být případ z praxe, kdy dívka s dyslalií vibranty R sice dokonale zvládla její výslovnost, ale pak nebyla schopna zařadit hlásku do běžné řeči, protože měla pocit nápadnosti.)

Nejdůležitější rady, jak být dobrým hlasovým a řečovým vzorem

Hlas tvořený volně, bez hlasové námahy (bez tlaku do krku, bez napínání zevních krčních svalů);

tvorba hlasu ve správné poloze (u dolního okraje hlasového rozsahu), měkké hlasové začátky (nevyrážet začátky slov);

schopnost modulace hlasu a správné intonace;

správná, pečlivá artikulace;

dodržování zásad hlasové hygieny;

přijít včas do logopedické ambulance – nejpozději ve 4 letech věku dítěte

v případě potíží s výslovností hlásek, u jiných potíží přijít okamžitě po zjištění řečové vady.

Z dalších doporučení je možno uvést ještě např. správné držení těla (vyrovnání v oblasti hrudní páteře, povolený krk, ramena daleko od uší), vyvarování se různých návyků a zlovyků, návykové pokašlávání omezovat užitím vhodných pastilek, polknutím tekutiny nebo zakašláním (kašel je fyziologický reflex), měla by se zlepšit osvěta mezi dospělými s řečovou vadou, aby překonali zábrany a navštívili logopeda. Už praktikujícím učitelům by pomohly preventivní prohlídky u foniatra, ale jako důležité se jeví komplexní vyšetření hlasu a řeči už před výběrem povolání pro posouzení hlasových a mluvních předpokladů.

Shrnutí kapitoly

Hlasová hygiena je komplexní péče o hlas, řeč a sluch.

Hlasové poruchy se dělí na organické a funkční, jejich prevencí je dobrá hlasová a řečová výchova v dětství a dodržování zásad hlasové hygieny během dospívání a v dospělosti.

Kontrolní otázky a úkoly:

Uveďte, jak by měl hlasový profesionál pečovat o svůj hlas.

Jaké znáte hlasové poruchy? Jak jim lze předcházet a jak je léčit?

Otázky k zamyšlení:

Jakými zásadami hlasové hygieny se sami řídíte (příp. kterými byste se chtěli řídit)?

Byli jste jako děti nebo dospívající upozorněni (např. ve škole, v pěveckém sboru, svými rodiči), jak si chránit svůj hlas nebo sluch?

Zažili jste sami u sebe dočasnou ztrátu ostrosti sluchu po návštěvě hlučného koncertu nebo jiné hudební produkce? Za jak dlouho se vám sluch „vrátil“?

Citovaná a doporučená literatura

FROSTOVÁ, J. Péče o hlas. In JELÍNEK, M., ŠVANDOVÁ, B. a kol.

Argumentace a umění komunikovat. Brno: MU, 1999, s. 279–295.

FROSTOVÁ, J., VANIAKOVÁ, M. *Základy hlasové výchovy pro učitele I*.

Brno: Pedagogická fakulta MU, 1995.

HÁLA, B., SOVÁK, M. *Hlas, řeč, sluch*. Praha: SPN, 1962.

HYBÁŠEK, I. *eOtorinolaryngologie*. Dostupné na URL:

<<http://www.lfhk.cuni.cz/orl/eORL.html>>.

KUČERA, M., FRIČ, M., HALÍŘ, M. *Praktický kurz hlasové rehabilitace a reedukace*. Opočno: M. Kučera, 2010. ISBN 978-80-254-6592-9.

PALKOVÁ, Z. *Fonetika a fonologie češtiny*. Praha: Karolinum, 1997.

VÁLKOVÁ, L., VYSKOČILOVÁ, E. *Hlas individuality. Psychosomatické pojetí hlasové výchovy*. Praha: AMU, 2005.

#7 Vývoj a poruchy řeči

V této kapitole se dozvíte:

jakými stadii prochází vývoj řeči,
jak může být tento vývoj narušen,
jaké jsou nejčastější organické a funkční řečové vady.

Po jejím prostudování byste měli být schopni:

charakterizovat jednotlivá stadia vývoje řeči,
vyjmenovat vývojové řečové poruchy,
vysvětlit podstatu nejčastějších organických a funkčních poruch řeči.

Klíčová slova kapitoly: předběžná stadia vývoje řeči, vlastní vývoj řeči,
poruchy vývoje řeči, organické a funkční poruchy řeči.

Průvodce studiem

Závěrečná kapitola vám nejdříve podá stručnou charakteristiku předběžných stadií řečového vývoje a vlastního vývoje řeči, poté přiblíží vývojové poruchy řeči a nejčastější organické a funkční řečové vady. Poučení o výslovnostních a řečových poruchách, o jejich příčinách, léčbě a prevenci se bude hodit všem budoucím pedagogickým pracovníkům!

Člověk si přináší na svět schopnost naučit se mluvit (vrozenou dispozici k řeči), ovšem jak se naučí mluvit, to závisí především na prostředí, v němž vyrůstá. Vývoj řeči je složitý, je výsledkem součinnosti vnitřních schopností jedince (dědičné vlohy, nadání) a nejrůznějších vlivů okolního světa; přestože je u každého nesporně dlouhý, naprosto individuální, dají se vyzorovat společná vývojová stadia, třebaže nejsou nijak přesně ohraničena a mohou se vzájemně překrývat.

Předběžná stadia vývoje řeči:

období křiku: od narození asi do 3. měsíce věku, křik je hlavním hlasovým projevem, vzniká v hrtanu, je reflexivní, vyjadřuje pocity nelibosti;

období broukání: od 3.–4. měsíce do zhruba 7. měsíce, náhodně se vytvářejí zvuky různých hlásek (tzv. „zvučky“), dítě si hraje se svými mluvidly, rozvíjí se paměť pro mluvní prvky;

období napodobování (napodobovacího broukání, **žvatlání**): od 8.–9. měsíce, dítě napodobuje zvuky vlastní i jiných osob, zvukům postupně přisuzuje jistý význam, začíná rozumět řeči (proto bývá toto období označováno také jako **období rozumění řeči**).

Rozvoj spontánní řeči – vlastní vývoj řeči: probíhá přibližně od konce 1. roku, dítě se snaží o samostatný projev, aktivní mluvení, spontánně užívá první slova; zpočátku vyjadřuje své pocity jedním slovem (tzv. období vět o jednom slově), postupně začíná označovat předměty a děje svého okolí (prochází obdobím asociativně-reprodukčním a obdobím logických pojmů), zvětšuje se jeho slovní zásoba, začíná tvořit věty o více slovech (jednoduché gramatické věty ke konci 2. roku) a nakonec i celá souvětí. Výslovnost jednotlivých hlásek dítě obvykle zvládne koncem 4. roku, forma řeči se stabilizuje kolem 7. roku (poté se případné řečové vady nedají odstranit pouze působením dobrého mluvního vzoru, musí nastoupit odborná péče logopedická nebo foniatrická).

K **poruchám řeči** dochází z různých příčin – buď poškozením některého orgánu nezbytného pro produkci řeči (např. vada sluchu, rozštěp patra nebo rtu, snížené rozumové schopnosti), nebo vnějšími vlivy (např. opožděný vývoj, vznik koktavosti u přecvičovaných leváků nebo dětí, na něž jsou kladeny přemrštěné nároky).

#7.1 Poruchy vývoje řeči

Projevují se tím, že se řeč vyvine značně opožděně, vyvine se nesprávně nebo nevznikne vůbec. Jejich příčinou bývá porušení vzájemné spolupráce nebo některé části komplexu složek, které se podílejí na vzniku řeči (smyslové orgány, mozková centra řeči, mluvní orgány).

Opožděný vývoj: řeč se rozvíjí později, než je obvyklé, a to hlavně vlivem málo podnětného, nevhodného sociálního prostředí, příp. také předčasným vynucováním řeči. Může se upravit, jsou-li odstraněny jeho příčiny. Za poruchu se nepovažuje mírně prodloužená fyziologická nemluvnost u jinak zdravého dítěte vyrůstajícího v příznivém a podnětném prostředí (přibližně do 3. roku věku).

Předčasný vývoj: kladením vyšších nároků na dítě, snahou o urychlení jeho intelektuálního vývoje je psychika dítěte přetěžována a může dojít k různým neurotickým potížím.

Přerušovaný vývoj: vývoj řeči je přerušen nebo zastaven např. v důsledku nemoci nebo úrazu; pokud je příčina přerušování odstraněna, vývoj se obnoví, je-li trvalá (např. při ztrátě sluchu), řeč je nevratně poškozena.

Nesprávný vývoj: nastává při vrozených deformacích mluvidel (např. rozštěpy), zasažena je vnější forma řeči (způsob výslovnosti, zvuk řeči).

Omezený vývoj: řeč se rozvíjí nedokonale a nedosáhne obvyklé úrovně, např. u těžce tělesně postižených nebo mentálně retardovaných dětí.

#7.2 Další poruchy řeči

Zmíníme zde pouze nejčastějších poruchy, které se mohou vyskytnout u dětí předškolního a školního věku; defekty výslovnosti mohou mít, stejně jako nemoci hlasu, **příčiny organické** (související s porušením mluvidel, např. patra (rozštěpy), chrupu (předkus), hybnosti jazyka, dolní čelisti, průchodnosti rezonančních dutin, nebo s poškozením sluchu či intelektu) a **funkční** (spojené většinou s nesprávnou fonetickou realizací hlásek).

Dyslalie (patlavost): porucha výslovnosti jednotlivých hlásek nebo jejich seskupení. Určitá hláska může být vynechávána (tzv. **mogilalie**), zaměňována za jinou (**paralalie**) nebo nenáležitě tvořena: nejčastěji se objevuje **sigmatismus** (nesprávná výslovnost sykavek ostrých *s z c*, příp. i tupých *š ž č*), **lambdacismus** (nedokonalá výslovnost hlásky *l*, při níž se většinou špička jazyka nedotýká správného místa – alveol), **rotacismus** (nesprávná artikulace *r*, špička jazyka se nedostatečně rozkmitá), **rotacismus bohemicus** (narušená výslovnost *ř*).

Huhňavost: porucha zvuku řeči, je způsobena změnami rezonančních poměrů v dutině nosní a nosohltanové, nedostatečnou činností měkkého patra při patrohltanovém závěru. Krátkodobá huhňavost (nosové zabarvení) bývá vyvolána zduřením nosní sliznice při rýmě, trvalá je důsledkem buď fyziologického poškození (např. rozštěpu patra), nebo nedbalé mluvy.

Breptavost: překotná mluva, přeříkávání, vynechávání hlásek nebo slabik; příčinou je nepoměr mezi schopnostmi mluvidel a snahou po rychlém vyjádření

myšlenek, vyskytuje se často u neurotických nebo zbrklých mluvčích, i dětí (pro nápravu je důležité zpomalit tempo řeči a soustředit se na výslovnost).

Koktavost (balbuties): někdy bývá podobně jako breptavost řazena mezi mluvní neurózy, což jsou funkční poruchy nervové soustavy odrážející se na řeči a jsou vyvolány působením nepříznivých vnějších vlivů (např. stres, konflikty v rodině, přehnané nároky na výkon), jindy je popisována jako porucha plynulosti řeči, porušení mluvní koordinace. Příčiny lze vysledovat v nejrůznějších stresujících, neurotizujících situacích, také ve vrozeném sklonu ke koktání (který se rozvine v chorobu po zásahu zvnějška – po úrazu hlavy, přísnou výchovou, tělesnými tresty apod.), v přeučování leváků na praváky.

Afázie: úplná nebo částečná ztráta již vytvořené řeči, např. vlivem úrazu, nádoru, kdy dojde k poškození některého centra řeči. Afatické poruchy jsou různého druhu podle toho, která oblast řeči je postižena (např. člověk řeč slyší, rozumí jí, ale sám nemluví; člověk řeč slyší, ale nerozumí jí, může mluvit, avšak zkomoleně; člověk řeči nerozumí, ani ji neprodukuje).

Mutismus: náhlé oněmění jako důsledek silného duševního otřesu, fyzického úrazu, jako podvědomá (hysterická) reakce na silný neurotizující podnět, jako projev odporu apod.

Dětská chraptivost: vzniká přepínáním hlasivek při křiklavém způsobu řeči, kdy dítě mluví zbytečně silným hlasem a ve vyšší hlasové poloze (stává se to v nepříznivém rodinném prostředí). Dlouhodobým namáháním hlasového ústrojí (chraptotem, návykovým pokašláváním apod.) mohou i u dětí vzniknout hlasivkové uzlíky.

Léčba řečových poruch spočívá v odstranění nebo alespoň vylepšení organických nedostatků a v nápravných cvičeních, **prevence** v předcházení organickým i funkčním vadám, jejich včasné terapii a výchově ke správné výslovnosti v předškolním věku, jak již bylo uvedeno výše.

Shrnutí kapitoly

Vývoj řeči je u každého nestejně dlouhý a individuální, přesto se dají vyzorovat společná vývojová stadia: na období křiku, broukání a napodobování navazuje zhruba kolem 1. roku věku dítěte rozvoj spontánní řeči.

Řečový vývoj může být narušen – řeč se vyvíjí opožděně, nesprávně nebo nevznikne vůbec. Výslovnostní poruchy (např. dyslálie, huhňavost, breptavost, koktavost) mohou mít příčiny organické i funkční.

Kontrolní otázky a úkoly:

Vyjmenujte předběžná stadia vývoje řeči.

Od kdy přibližně probíhá rozvoj spontánní řeči a do kterého roku věku dítěte se má stabilizovat?

Jaké znáte typy vývojových poruch řeči?

Vyjmenujte nejčastější řečové poruchy (a možnosti jejich prevence, příp. nápravy).

Co je dyslálie a jaké znáte její druhy?

Úkoly k textu

Vyhledejte si v odborné literatuře podrobnější poučení o řečových a výslovnostních poruchách, abyste byli (jakožto možní budoucí pedagogičtí

pracovníci) dobře seznámeni s touto problematikou a pomohli tak fundovaně řešit případné problémy svých žáků (ve spolupráci s odborníky a rodinou).

Otázky k zamyšlení:

Se kterými z uvedených poruch řeči jste se již ve svém životě setkali?

Citovaná a doporučená literatura

HÁLA, B., SOVÁK, M. *Hlas, řeč, sluch*. Praha: SPN, 1962.

KLENKOVÁ, Jiřina. *Logopedie. Narušení komunikační schopnosti, logopedická prevence, logopedická intervence v ČR, příklady z praxe*. Praha: Grada, 2006.

KUTÁLKOVÁ, D. *Průvodce vývojem dětské řeči. Logopedická prevence*. Praha: Galén, 2009.

KUTÁLKOVÁ, Dana. *Vývoj dětské řeči krok za krokem. 2., aktualiz. a dopl. vyd.* Praha: Grada, 2010.

LECHTA, V. a kol. *Diagnostika narušené komunikační schopnosti*. Praha: Portál, 2003.

LECHTA, V. a kol. *Terapie narušené komunikační schopnosti*. Praha: Portál, 2005.

OHNESORG, K. *Naše dítě se učí mluvit*. Praha: SPN, 1976.

PALKOVÁ, Z. *Fonetika a fonologie češtiny*. Praha: Karolinum, 1997.

SOBOTKOVÁ, D., DITTRICHOVÁ, J. *Vývoj a výchova děťátka do dvou let. Psychomotorický vývoj*. Praha: Grada, 2012.

ŠKODOVÁ, E., JEDLIČKA, I. a kol. *Klinická logopedie*. Praha: Portál, 2007.

VYŠTEJN, J. *Vady výslovnosti*. Praha: SPN, 1987.

Seznam titulů, z nichž byly vybrány texty pro cvičení

- BALÍK, J. *Kolik váží motýl*. Praha: SNK, 1989.
- BIEBL, K. *Zlatými řetězy*. Praha: BB ART, 2003.
- ČAPEK, K. *Pohádky*. Praha: Levné knihy, 2000.
- ČAPEK, K. *Dášeňka čili život štěněte*. Praha: Albatros, 1976.
- DĚDEČEK, J. *Šli červotoči do houslí*. Praha: Albatros, 2001.
- ERBEN, K. J. *Kytice*. Praha: Albatros, 1976.
- FISCHEROVÁ, D. *Milion melounů*. Praha: Meander, 2011.
- FRYNTA, E. *Písničky bez muziky*. Praha: Albatros, 1988.
- HAVEL, J. *Království nesmyslů*. Frýdek-Místek: Alpress, 2000.
- HRUBÍN, F. *Špalíček veršů a pohádek*. Praha: Albatros, 1974.
- HRUBÍN, F. *Dětem*. Praha: Albatros, 1978.
- JÍLEK, F. *Čeština je jazyk vtipný*. Praha: Mladá fronta, 1958.
- JIRÁSEK, A. *Staré pověsti české*. Praha: Albatros, 1978.
- KÁBELE, F. *Brousek pro tvůj jazýček*. Praha: Albatros, 2004.
- KAINAR, J. *Vybrané spisy 3*. Praha: ČS, 1990.
- KOŽÍŠEK, J. *Polámal se mraveneček*. Praha: SNDK, 1964.
- KRATOCHVÍL, M. *Hodina smíchu*. Frýdek-Místek: Alpress, 2000.
- NIKL, P. *Lingvistické pohádky*. Praha: Meander, 2006.
- PROVAZNÍKOVÁ, V. *Elce pelce kotrmelce*. Praha: Knižní klub, 2006.
- SEIFERT, J. *Šel malíř chudě do světa*. Praha: ČS, 1987.
- SEKORA, O. *Ferdův slabikář*. Praha: Albatros, 1976.
- SKÁCEL, J. *O pejsku Ťapovi, výru Výrovi, slavičku Slavíkovi a kočičce, která se moc styděla*. Třebíč: Akcent, 1998.
- SKÁCEL, J. *Květy z nahořklého dřeva*. Praha: Mladá fronta, 2000.
- SMOLJAK, L. *Acylypyrínek Cyrda*. In: To nejlepší ze Smoljaka, Svěráka a Járy Cimrmana. Praha: Exact Service, 1993.
- ŠRUT, P. *Hlemýžď Čilišnek*. Praha: Albatros, 1983.
- ŠRUT, P. *Příšerky a příšeři*. Praha a Litomyšl: Paseka, 2005.
- WEINBERGER, J. *Ach ty plachty, kde je mám?* Praha: M. Vích, J. Weinberger, 1996.
- ŽÁČEK, J. *Pro slepičí kvoč*. Praha: Albatros, 1986.
- ŽÁČEK, J. *Dvakrát dvě je někdy pět*. Praha: Albatros, 1987.